

PSICHOLOGIJOS IR PEDAGOGIKOS KLAUSIMAI XX a. PRADŽIOS LIETUVIŲ PERIODINĖJE SPAUDOJE

A. GUČAS

XIX a. pabaigos pažangi psichologijos ir pedagogikos mintis Lietuvoje formavosi bręstančios revoliucinės situacijos sąlygomis. 1905—1907 m. revoliucijos audra perėjo per Lietuvą, pagilindama ir išryškindama ideologinius ir socialinius skirtumus visuomenėje. Nors revoliucija buvo pralaimėta ir po jos prasidėjo slopūs reakcijos metai, bet pažangios minties, kaip ir nenuilstamos liaudies kovos už savo teises ir revoliucijos iškovojimus, carizmas nebepajėgė atimti iš lietuvių liaudies. Lietuviškos knygos buvo spausdinamos lotyniškais rašmenimis. Pradžios mokyklose pradėta dėstyti lietuvių kalbą, lietuviai mokytojai galėjo likti dirbti Lietuvoje, pasirodė daugiau lietuviškų laikraščių ir knygų, sustiprėjo kultūrinis gyvenimas, daugiau jaunimo pradėjo mokytis. Pagyvėjo ir pedagoginė mintis Lietuvoje, o drauge su ja mokytojai ėmė domėtis psichologijos klausimais:

Kad mokytojus domino psichologijos klausimai, matyti iš to, jog 1910 m. Vilniuje per visuotinį lietuvių mokslo draugijos susirinkimą buvo suruošti trumpi pedagoginės psichologijos kursai, kuriuos išklusė 20 mokytojų. Paskaitas skaitė iš Peterburgo atvykęs I. Evergetovas. Per paskaitas buvo pademonstruota aparatūra atminčiai, suvokimui, mąstymo greičiui ir kitiems procesams tirti. Paskaitomis ir pratybomis mokytojai buvo patenkinti¹. Be to, ir pačiuose lietuvių mokslo draugijos susirinkimuose Vilniuje buvo skaitomi referatai pedagogikos ir psichologijos klausimais. Draugijos susirinkimuose perskaityti tokie pranešimai: 1911 m. „Laurynas Ivinskis kaipo lietuvių mokyklos pionierius“, „Tyrinėjimas pedagogikos srityje, pritaikant prie Lietuvos“, 1913 m. visuotiniame susirinkime J. Steponavičius skaitė pranešimą „Eksperimentalės psichologijos santykiai su eksperimentalia pedagogika“. Jį oponavo R. Bytautas ir Z. Žemaitis². Draugijos susirinkimuose iš viso buvo perskaityta 18 pranešimų pedagogikos ir psichologijos klausimais³.

Po 1905 m. į lietuvių kalbą buvo išversta nemaža veikalų, kuriuose daugiau ar mažiau buvo paliesti ir pedagogikos bei psichologijos klausimai. 1906 m. bibliografas S. Baltramaitis išvertė I. Kanto „Apie auklėjimą“, bet veikalas liko rankraštyje⁴, todėl betarpiško poveikio lietuviškai

¹ „Aušrinė“, 1910, Nr. 7, 8.

² „Lietuvių tauta“, kn. II, d. 1, 1911, p. 142; kn. II, d. 3, 1913, p. 453.

³ Ten pat, kn. IV, sąs. III, 1932, p. 371.

⁴ VVU Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, sign. D 542.

skaitančiai visuomenei negalėjo turėti. Su kantizmu pedagogai susipažino kitais keliais — per rusų, lenkų ir vokiečių literatūrą. Kad kai kurios Kanto mintys auklėjimo klausimais rado atgarsį ir lietuvių spaudoje, matyti iš straipsnių, kurie buvo paskelbti mokytojams skirtoje periodinėje spaudoje. Antai K. Skabeika ne kartą, kaip ir Kantas, pabrėžė, kad auklėjimas yra menas, kuris tobulėja per amžius⁵. Žymiai vėliau, minint I. Kanto 200 metų gimimo sukaktį, V. Lazersonas žurnale „Mokykla ir gyvenimas“ išspausdino straipsnį „Kanto mintys ir patarimai auklėjimo klausimais“, kuriame išdėstė pagrindinius I. Kanto pedagogikos principus. Straipsnis buvo išleistas ir atskira knygele⁶.

XX a. pradžioje buvo vėrciama ir specialių pedagoginio bei psichologinio turinio veikalų. 1913 m. pasirodė iš lenkų kalbos versta knyga „Auklėjimo pamatai“⁷, kurioje duota įvairių psichinių procesų (pojūčių, suvokimo, atminties, vaizduotės, mąstymo ir kt.) analizė, tačiau atskirų dalykų dėstymo metodika mažai grindžiama psichologija. Veikalas religines krypties. Tuo metu buvo išversti ir kai kurie F. Fersterio veikalai.

S. Baltramaitis išvertė A. Segno „Atminties paslaptys“, kur įsiminimo procesai aiškinami nervinių ryšių susidarymu. Priešingai mechanistinėms pažiūroms, jog kiekvienas įsimenamas įspūdis turi atskirą nervinę ląstelę, čia buvo dėstoma, kad išoriniai dirgikliai sukelia smegenyse „judėjimus“, kurie susijungia į ištisus „paveikslus“. Svarbų vaidmenį atminties procesuose atlieka įsimenamosios, arba atgaminamosios, medžiagos supratimas. Visa atminties „paslaptis“ yra ne kas kita, kaip atminties procesų susiejimas su mąstymo procesais. Šis vertimas liko rankraštyje⁸. Jame buvo dėstomos tuo metu pažangios psichologinės pažiūros apie atminties procesus.

Straipsnyje bus nagrinėjami tik tie mokytojams skirtos periodinės lietuvių spaudos straipsniai, kurie sukėlė gyvesnes diskusijas ar kuriuo nors kitu atžvilgiu buvo tam metui reikšmingi. Periodinė spauda naudojama tik kaip šaltinis, rodantis, kas tais laikais domino mokytojus. Pedagoginėje spaudoje buvo svarstomi vaiko psichologijos klausimai, diskutuojant aktualiomis pedagogikos problemomis, dažnai remiamasi pedagoginės psichologijos medžiaga. Taigi to meto pedagoginės minties nagrinėjimas padeda pažinti, kaip Lietuvos mokytojai buvo įsisavinę vaiko ir pedagoginės psichologijos pagrindus.

Iš pradžių prie „Lietuvos ūkininko“ (1909—1911), vėliau prie „Lietuvos žinių“ (1912—1913) buvo leidžiamas mokytojams skirtas mėnesinis priedas „Mokykla“. Čia randame originalių ir verstinių psichologinio turinio straipsnių, iš kurių matyti, kad autoriai buvo gerai susipažinę su to meto rusų ir užsienio literatūroje nagrinėjamais vaiko ir pedagoginės psichologijos klausimais ir kėlė aktualias problemas. Klerikalai pedagogikos ir psichologijos klausimais iš pradžių rašė daugiausia „Draugijoje“, o vėliau ėmė prie jos leisti mokytojams skirtą priedą „Mokytojas“, kuris ėjo tik vienerius 1914 metus.

Iš žymesnių autorių, rašiusių spaudoje pedagogikos ir psichologijos klausimais, galima paminėti A. Busilą, A. Jakučionį, K. Skabeiką ir kai kuriuos kitus, kurie rašė ir vėliau. Atskirai reikia paminėti mokytoją

⁵ Plg. „Mokykla“, 1910, Nr. 2, 6. Kantas apie auklėjimą yra rašęs: „Die Erziehung ist eine Kunst, deren Ausübung durch viele Generationen vervollkommenet werden muss“ (I. Kant, Über Pädagogik, herausg. von Th. Vogt, 3-te Aufl., Langesalza, 1901, p. 73).

⁶ V. Lazersonas, Kanto mintys ir patarimai auklėjimo klausimais, Kaunas, 1924.

⁷ Auklėjimo pamatai, Kaunas, 1913.

⁸ Paslaptis pometies, Naujes mokslas, Ištirimas A. Viktoro Segno, Lietuviškai išvertė Žiemkentis, MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštynas, sign. In R-264.

V. Storostą (Vydūną), kuris daug rašė tais klausimais savo leidžiamuose žurnaluose „Šaltinis“, „Jaunimas“ (1910—1914) ir kitur.

Mokytojams skirtoje periodinėje spaudoje nerandame vieningos psichologinės ar pedagoginės koncepcijos, joje randame ir pažangių idėjų, ir atsilikusių, reakcinių pažiūrų. Štai „Mokykloje“ greta pažangios psichologinės minties, kad vaiko psichinė raida vyksta pagal savo dėsnius, buvo nepagrįstai išvesta mintis, kad ji vykstanti spontaniškai. Iš čia išplaukė ir atitinkamos pedagoginės išvados, būdingos liberalinės buržuazijos „laisvojo auklėjimo“ idėjoms. Net A. Dambrausko redaguojamame ir leidžiamame „Draugijos“ priede „Mokytojas“ 1914 m. per kelis numerius buvo išspausdintas mokytojo A. Busilo straipsnis „Pedagogija ir psichologija“, prieštaraujantis ortodoksinei idealistinei koncepcijai psichikos klausimu. Psichikos esmė čia buvo stengiamasi apeiti, nukrypstant nuo tomizmo į kantizmą. A. Busilas rašė, kad mokslo objektu gali būti tik tai, ką galima stebėti. Stebėti esą galima „vidaus potyrius“ (t. y. patyrimą), todėl sielos esmės klausimai iš psichologijos buvo šalinami, kaip neprieinami patyrimui pažinti, psichologijai paliekama tik psichinio gyvenimo faktai, kuriuos suteikiąs patyrimas. Nors toks apibrėžimas susiaurina psichologijos ribas, bet jis, A. Busilo manymu, „sujungia vieną darban įvairių pažiūrų žmones“⁹.

Tokios pozicijos moksle, kai vengiama atsakyti į pagrindinius filosofinius klausimus, o bandoma juos apeiti ir rasti kompromisą tarp įvairių prieštaraujančių krypčių, iš esmės yra idealistinės¹⁰. Mėginamas susisteminti psichinius reiškinius, psichologas neišvengiamai vienai ar kitaip, atvirai ar taikstydamasis turi atsakyti į psichikos esmės klausimus. Specialaus mokslo atstovas turi laikytis vienokių ar kitokių metodologinių prielaidų, jis turi tapti filosofu. O „filosofo neutralumas šiuo klausimu jau yra liokajiškumas fideizmui“¹¹. Tik taip galima paaiškinti, kodėl A. Dambrauskas, kovingiausias klerikalinės spaudos atstovas, įdėjo minėtąjį A. Busilo straipsnį, kuriame rimtai svarstomi bendrieji psichologijos klausimai, kuriame nėra kitiems „Draugijos“ straipsniams būdingo dogmatizmo. A. Busilas šiame straipsnyje nepropagavo psichikos substancialumo ir jos kilmės iš dvasinio prado. Liberalinės buržuazijos žurnale „Mokykla“ nebuvo svarstomi pagrindiniai filosofijos klausimai, neišvengiamai liečiantys ir psichikos esmę. Tai buvo daroma kituose laikraščiuose ir žurnaluose. „Mokykla“ laikėsi empiristinių pozicijų, tik netiesioginiu būdu kovodama su metafiziniu idealizmu.

Kadangi mokytojams skirtų laikraščių buvo maža, jų tiražai nedideli ir nedaug bendradarbių, tai medžiagos psichologijos klausimais juose paskelbta nedaug, straipsniai dažniausiai trumpučiai. Bet ir iš jų matyti, kiek Lietuvos mokytojai žinojo apie to meto pedagogikos ir psichologijos problemas ir kaip jas sprendė. Dažnai tuose straipsniuose problemos buvo tik keliamos, siūloma jas svarstyti ir diskutuoti, o atsakymai į keliamus klausimus mažai teargumentuojami, nedaug duodama faktinės medžiagos.

⁹ „Mokytojas“, 1914, p. 100.

¹⁰ Daugeliui buržuazinės psichologijos atstovų tokios pažiūros ir dabar nesvetimos. Štai vokiečių psichologas G. E. Miuleris rašė, kad nėra vienos nuomonės, kuri pažiūra (materialistinė ar idealistinė) sielos esmės klausimu yra teisinga, todėl esą „psichologijoje nuo ano klausimo visiškai atsisakyta, ir šis mokslas apibrėžiamas ne kaip mokslas apie sielą, o kaip mokslas apie sąmonės reiškinius“ (G. E. Müller, Abriss der Psychologie, Göttingen, 1924, p. 1). Prancūzų psichologas P. Giuljomas teigė, kad negalima apibrėžti psichologijos kaip mokslo apie sielą, nes tektų spręsti „metafizines“ (filosofines) problemas, tektų atsakyti į klausimus, kas yra siela, materialiai ji ar nematerialiai ir kt. (P. Guillaume, Podręcznik psychologii, Warszawa, 1958, p. 3).

¹¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 14, Vilnius, 1952, p. 323.

Mokytojų susidomėjimas tuo metu vaiko ir pedagoginės psichologijos klausimais buvo sužadintas naujų pedagoginių idėjų, kurios sklido su pedagogikos klasikų raštais ir pažangiomis filosofinėmis pažiūromis. Buvo remiamasi K. Ušinskiu, kad pedagogika pirmiausia turi žmogų visais atžvilgiais pažinti, jeigu nori jį visapusiškai išlavinti. Lokas, Ruso, Herbartas, Džemsas ir kiti senosios ir naujosios pedagogikos ir psichologijos atstovai kėlė vaiko psichikos pažinimo reikšmę mokytojo praktiniam darbui. Domėjimasis vaiko psichologija buvo visiškai suprantamas, nes carinės Rusijos mokytojų seminarijose ji nebuvo dėstoma.

Trūkstamoms žinioms papildyti svarbus šaltinis mokytojams buvo atskiri veikalai ir pedagoginiai žurnalai rusų kalba, kuriuose buvo daug rašoma vaiko ir pedagoginės psichologijos klausimais. Bet mokytojams kildavo klausimų, į kuriuos atsakymo spaudoje nerasdavo. Specialių mokslo įstaigų, kuriose būtų tiriami vaikai mokytojams rūpimais požiūriais, Lietuvoje nebuvo. Mokytojams patiems teko galvoti apie savarankiškus psichologinius tyrimus.

Pedagoginėje spaudoje randame pirmuosius stebėjimo, anketos ir rašinių analizės metodais atliktus psichologinius tyrimus, kilusius iš praktinio darbo mokykloje ir skirtus jam tobulinti. Kai kurie tyrimų rezultatai buvo paskelbti, kiti liko nežinomi. Nors tyrinėjimų buvo nedaug, bet jie rodo, kad buvo mokytojų, kūrybiškai žiūrėjusių į pedagoginį darbą, ieškojusių būdų, kaip geriau pažinti vaiko psichiką ne tik iš knygų, bet ir panaudojant mokslinio tyrimo metodus.

Daugiausia buvo rašoma tokiais pedagogikos ir psichologijos klausimais, kurie susiję su pasaulėžiūros problemomis. Viena tokių problemų buvo vaiko psichikos vystymosi, pagrindinių vystymosi jėgų pažinimo problema.

Vaiko psichikos vystymosi problema. Šią problemą jau gvildeno XIX a. pabaigos Lietuvos evoliucionistai. Tačiau ir XX a. pradžioje jai skiriama nemaža dėmesio. Evoliucionizmą, derindamas su vitalizmu, propagavo Vydūnas, todėl jo raštuose gausu samprotavimų apie psichikos vystymąsi. Šis klausimas jam buvo artimas ir kaip mokytojui. Vydūnas buvo idealistas, tačiau yra pareiškęs ir dialektinių teiginių¹². Jo pažiūrose į vaiko psichikos vystymąsi irgi randama įvairių prieštaravimų.

Nagrinėdamas vaiko psichikos vystymosi klausimus, Vydūnas išskėlė svarbų teiginį, kad vystymasis neša tam tikras naujo gyvenimo etapo apraiškas. Kūdikystės pabaiga, perėjimas į jaunystę pasižymi tuo, kad žmogus įgyja patyrimo, pergyvena įvairių jausmų, minčių ir t. t. Jo veiksmams, anot Vydūno, nėra tik gamtos keliamų, iš kūno poreikių išplaukiančių siekimų tenkinimas, bet jie atliekami jausmų, geismų ir minčių įtakoje¹³. Taigi, kas buvo svarbu kūdikiui, nebe svarbu suaugusiam.

Antras svarbus Vydūno teiginys, kad visa, kas vienaip ar kitaip žmogų veikia, kas sukelia pojūčių, minčių arba teikia kitokių įspūdžių, palieka sąmonėje savo pėdsakus, dėl to kiekvienas žmogus „savyje neša visuomet savo gyvenimo istoriją“¹⁴. Ši teisinga mintis padeda suprasti ir išsiaiškinti žmogaus asmenybės formavimosi procesą ir jos apraiškas konkrečioje veikloje. Žinodami asmenybės nueitą gyvenimo kelią, galime suprasti, kodėl tuos pačius išorinius poveikius atskiri žmonės skirtingai pergyvena, kodėl jiems sukelia skirtingas reakcijas ir pan. Ne kas kita, o „asmenybės istorija“ atspindi tas vidines sąlygas, per kurias lūžta nau-

¹² J. Macevičius, Iš visuomeninės ir filosofinės minties istorijos Lietuvoje.. „Komunistas“, 1961, Nr. 7, p. 58.

¹³ „Jaunimas“, 1912 m. liepos mėn.

¹⁴ Vydūnas, Tautos gyvata, Tilžė, 1920, p. 35.

ji poveikiai. Šios mintys ypač naudingos auklėjimui, nes jos verčia pedagogą atsižvelgti į auklėtinio individualybę ir skatina ieškoti priemonių, kurios toliau padėtų formuoti vaiko asmenybę.

Vydūnas pasisakė prieš tuo metu skleistas pažiūras, kad visos žmogaus fizinės ir moralinės savybės yra paveldimos iš tėvų ir protėvių per kartų kartas, nes tokios pažiūros yra ir neteisingos, ir žalingos. Jos užkerta žmogui norą stengtis taisyti savo sveikatą ir kilti morališkai. Tokio fatalizmo Vydūnas nepripažįsta. Anot jo, „mes galime kiekvienas nors ir silpną savo sveikatą ir dorą tvirtinti“¹⁵.

Vydūnas pasisakė ir prieš fatališką socialinės aplinkos įtaką žmogaus sugebėjimų išsivystymui. „Nei skurdas, nei turtas negali didinti ar mažinti protą. Yra daug protingų ir išmintingų žmonių buvę, kurie gyveno net badėdami, o yra daug tikrai kvailių žmonių karalių rūmuose“¹⁶, — rašė Vydūnas. Apie žmogaus gabumus, talentingumą, anot jo, negalima spręsti iš polinkio kuriai nors sričiai, nes jis dar neužtikrina pasisekimo ateityje. Tam dar reikia daug jėgų, stiprios valios. Tačiau šių teisingų pažiūrų Vydūnas nesilaiko nuosekliai. Nors jis nekalba apie vaiko sugebėjimų savaiminį „išsiskleidimą“, tačiau sugebėjimų pradus laiko įgimtais, kurie neišsivysto, bet aktualizuojasi žmogaus psichikoje, esant tam tikroms sąlygoms.

Taigi Vydūnas pripažįsta išorinių sąlygų įtaką organizmo sugebėjimų išsivystymui, bet neieško ir neranda vidinių prieštaravimų pačiame sugebėjimų vystymosi procese, būtent, kad kalbamo tarpo sugebėjimų išsivystymas nebegali patenkinti naujai atsiradusių organizmo poreikių, apspręstų tų pačių sugebėjimų išsivystymo lygio.

Lyg prieštaraudamas pats sau, kai kuriuose savo veikaluose Vydūnas, kaip ir daugelis kitų to meto publicistų, pripažįsta įgimtas moralines idėjas. Jis rašė, kad vaikų psichinės ir moralinės savybės yra gautos iš tėvų per kraują. Amoralus tėvų gyvenimas ir iš to kylančios jų elgesio ydos perduodamos vaikams, jos veikiančios net fizinį vaikų vystymąsi¹⁷. Tėvų mintys taip veikiančios vaikų smegenis, kad vaikai vargu ar begalėsią jas nugalėti. Vydūnas matė šių savo teiginių neteisingumą ir čia pat bandė atsakyti, koku būdu vis dėlto vaikai gali skirtis nuo tėvų, kaip gali progresuoti žmogaus asmenybės formavimasis (Vydūnas į žmonijos vystymąsi žiūrėjo kaip į nuolatinį tobulėjimą). Kur reiškiasi vien prigimtis, kūnas, ten nėra ir negali būti didelio skirtumo tarp tėvų ir vaikų, jis išryškėjęs tik geismų ir minčių pasaulyje. Mat, geismams tikslą iškeliančios gyvenimo aplinkybės. Todėl šiais siekiamaisiais tikslais vaikai jau gali skirtis nuo tėvų¹⁸.

Vydūno samprotavimai apie geismų ir norų pirmavimą, palyginus su įsisąmonintais gyvenimo tikslais, galima taikyti patologiskoms asmenybėms, negalinčioms kontroliuoti požievio impulsų. Normaliu atveju antroji signalinė sistema kontroliuoja pirmosios signalinės sistemos ir požievio veiklą. Žmogaus minčių pasaulis, jo moraliniai įsitikinimai, kurie valdo poelgius ir yra auklėjimo produktas, pajungia sau įvairius potraukius ir geismus.

Idealistinė psichologija taip supainiojo klausimą, kas žmogaus prigimtyje yra biologiška bei sociologiška ir koks šių dviejų pradmenų santykis žmogaus psichinėje raidoje, kad nelengva buvo susigaudyti pedagogams, kurie savo praktine veikla kaip tik stengėsi veikti jaunąją kartą, ją mokydami ir auklėdami pagal savo įsivaizduojamą idealą.

¹⁵ „Jaunimas“, 1914 m. balandžio mėn.

¹⁶ „Jaunimas“, 1914 m. sausio mėn.

¹⁷ V y d ū n a s, Gimdymo slėpiniai, Tilžė, 1909, p. 73.

¹⁸ Ten pat, p. 81.

A. Jakučionis straipsnyje „Prigimti palinkimai ir jų vertė auklėjime“¹⁹ aiškino, kad vaiko poelgiams didelės reikšmės turi palinkimai, kurių esama dvejopų — įgimtų ir įgytų. Pirmieji esą pastovesni, perduodami paveldėjimu, o antrieji greičiau pranyksta. Pirmieji turi didesnę galią, nes jie kuria žmogaus būdą. Straipsnyje aiškinama, kad iš kartos į kartą perduodami geri ir blogi polinkiai, pvz., polinkis mokytis, daryti gera ar tikimui, darbštumas ir kt.

Vargu ar reikia įrodinėti, kad moralines žmogaus savybes laikyti įgimtomis yra klaidinga, metafizinė pažiūra. Praktiškai joks mokytojas nesilaiko pažiūros, kad vaiko poelgiai nulemti jo įgimtų pradmenų.

A. Jakučionio nuomone, žmogus, atlikdamas kokius nors veiksmus, ilgainiui prie jų pripranta, jie nebereikalauja didelio jėgų įtempimo ir dėmesio, pereina į įprotį, kuris atliekamas nesąmoningai, be žmogaus noro. Juo dažniau žmogus daro kokį blogą darbą, tuo labiau į jį palinksta. Noras nusižengti pamažu pereina į įprotį. O įpratimas — antras prigimimas. Įsigytas palinkimas pereina į vaikus.

Iš žinomų faktų, jog žmogus gali įsigyti gerų ir blogų įpročių, negalima daryti išvados, kad patys įpročiai „pereina į vaikus“, kad jie yra paveldimi. Įpročiai yra laikinųjų nervinių ryšių įsitvirtinusios sistemos, bet jos nepereina į kitą kartą, nes už įpročio yra visuomeniniame žmogaus gyvenime atsiradęs, gyvenimo sąlygų apspręstas poreikis. Visuomeninio pobūdžio poreikiai yra dinamiški, kinta drauge su visuomenės gyvenimo, žmonių bendravimo būdu, papročiais, įvairiomis gyvenimo aplinkybėmis ir sąlygomis, todėl jie negali virsti iš kartos į kartą paveldimomis elgesio formomis. Posakis įpratimas — antras prigimimas yra tik vaizdus palyginimas, kuriuo nurodomas įpročio stereotipiškumas, santykinis pastovumas, bet ne tai, kad jis įgimtas. Moralinių įpročių paveldėjimo pažiūrai atsirasti padėjo mechaniškas biologijos dėsnių perkėlimas į psichologinių ir sociologinių reiškinių sritį. V. Leninas nurodė, kad „*aplamai* biologinių sąvokų perkėlimas į visuomeninių mokslų sritį yra frazė. Ar toks perkėlimas daromas „gerais“ tikslais, ar siekiant patvirtinti klaidingas sociologines išvadas, dėl to frazė nenustoja buvusi fraze“²⁰.

V. Kietis straipsnyje „Vaikų būdo ydos“²¹, kaip ir Vydūnas, ydas sieja su fizinėmis apraiškomis: girtuoklio vaikai linkę į girtuoklystę, pamišėlių — į pamišimą, narsiųjų — į narsumą ir pan. Kad kai kurios fizinės ypatybės yra tam tikru mastu įgimtos, su tuo reikia sutikti, bet negalima sutikti su tuo, kad ir charakterio bruožai (pvz., narsumas) yra įgimti. Žmogaus sąmonės turinys ir jo individualūs psichologiniai bruožai, išreiškiantieji jo santykį su darbu, su kitais žmonėmis, su pačiu savim, yra ugdymo rezultatas, žmogaus nueito gyvenimo kelio padarinys.

Tačiau V. Kietis straipsnyje mėgina parodyti s a n t y k į tarp įgimtų ir įgytų savybių. Tai nauja problema, kuri kitų autorių nebuvo keliami. V. Kiečio manymu, įgytosios būdo ypatybės vystosi drauge su įgimtomis: jei jos vystosi dermėje — žmogaus būdas yra lygus, o jei skiriasi — tuomet matome žmoguje lyg dvi prigimtis, žmogaus būdas yra nelygus. V. Kietis daro išvadą, kad reikia pažinti vaiko būdo ypatybes, žinoti, kurios įgytos ir kurios įgimtos, išaiškinti tų ypatybių atsiradimo priežastis, kad būtų galima rasti geresnį kelią joms pakeisti.

Svarstydami vaikų žaidimo klausimą, nors tebesilaikė spontaniško vaiko vystymosi pažiūros, bet kai kurie autoriai jau priversti pripažinti, kad vaikų žaidimuose atsispindi suaugusiųjų gyvenimas ir įvairūs jų įvy-

¹⁹ „Mokykla“, 1909, Nr. 2.

²⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 14, Vilnius, 1952, p. 309.

²¹ „Mokykla“, 1909, Nr. 3.

kiai, kad vaikai žaisdami pamėgdžioja suaugusiųjų darbą²². Teisingai pastebima, jog tol, kol gyvenime vyraus prievarta ir eksploatacija, jokios mokyklos neįstengs nieko gero padaryti, nes skriaudos ir žiaurumai ras atspindį vaiko žaidimuose.

Vadinasi, straipsnyje išdėstyta priešinga spontaniškam vaiko brendimui pažiūra, teigianti, kad vaiko psichinių savybių raidai turi įtakos visuomenė, kurioje jis gyvena, kuri jį auklėja įvairiapusiškais santykiais. Svarbu ne tik, kaip vaiką auklėja tėvai ir mokytojai, bet ir kokio elgesio iš jo reikalauja visuomeninio gyvenimo būdas.

Ne visai teisingos pažiūros yra ir J. Širvydo (Aitvaro). Tačiau savo knygoje „Rytojun bežiūrint“ (1913) jis iškėlė svarbią mintį, kad ugdytas turi būti aktyvus veiksnys, formuojant vaiko psichiką, kad jis atlieka lemiamą vaidmenį, vystant asmenybę.

J. Širvydas, remdamasis kai kuriais rusų pedagogikos šaltiniais, rašė, kad vaikai iš prigimties yra linkę į dailę, kad jų protas visą laiką ieško reginių, kurie jo „estetinį supratimą bei nujautimą pratartų ir snūduriuojančias dvasines jėgas jame sužadintų (...). Laukti, kol vaikas pats rūpinsis patenkinti snūduriuojančias jėgas, kol jis pats stengsis atsiliepti į turtingo savo vidurinio pasaulio pareikalavimus, visviena kaip nieko nedaryti, kaip jo teisoti reikalavimai trukdyti“²³.

A. Busilas jau minėtame straipsnyje „Pedagogija ir psichologija“ irgi reiškė panašias mintis. Jis teigė, kad gyvulys gimsta su instinktais ir jų užtenka gyvenime, o žmogus gimsta fiziškai ir protiška neišlavėjęs, „atsinešdamas su savim vien tik užuomazgas, vien tik medžiagą, reikalingą daugeliui pastangų toliau išvystyti“²⁴. Žmogus tik palengva išlavėja, mankštinamas savo „įgimtus dvasios privalumus“ ir dabartinį savo psichinį būvį pasiekia tik suaugusiųjų, išmintingesnių už vaiką, globojamas ir lavinamas²⁵. Vaiko ugdytas, naujų žinių perteikimas, įgūdžių ir įpročių sudarymas įmanomas dėl to, kad visi gyvenimo poveikiai, visoks „gyvenimo pūstelėjimas“ turi įtakos psichikos raidai.

„Mokykloje“ yra ir nuosaikesnių pažiūrų į vaiko psichikos vystymąsi. Jos formavosi pažangių rusų mokslininkų, ypač Lesgafto, įtakoje²⁶. Lesgaftas mokė, kad vaikas ne viską iš tėvų paveldi. Nėra blogų vaikų, o yra tik tai vaikai, ištvirkinti auklėjimo ir aplinkybių. Sąmoningas auklėjimas gali labai pakeisti vaiko asmenybę. Tėvai vaikams perduoda tik tai, kas susiję su temperamentu, t. y. vaiko jėgų laipsnį, jo mąstymo ir veikimo greitį. Norint auklėti, reikia gerai pažinti vaiko sielą. Todėl mokytojai elgiasi nesąžiningai, jeigu to nedaro.

Taigi apie vaiko psichinę prigimtį XX a. pradžios pedagoginėje spaudoje buvo reiškiami gana įvairių ir prieštaringų nuomonių. Vieni laikėsi spontaniško vaiko psichikos vystymosi teorijos, iš kurios išplaukė ir laisvojo auklėjimo idėjos, menkindami mokytojo vaidmenį vaiko lavėjimo procesui, kiti, pripažindami tam tikras įgimtas užuomazgas, vis dėlto teigė, kad vaiko psichinės pajėgos ir sugebėjimai gali tik tada pilnai išsivystyti, jeigu tam vystymuisi vadovaus suaugusieji, jeigu vaikas perims visuomenės įgytą patyrimą.

Mokymo ir auklėjimo problemų svarstymas. Lietuvos mokytojai dažniausiai buvo baigę rusišką mokytojų seminarijas (Veiverių, Panevėžio ir kt.), todėl jų darbui ir pedagoginėms pažiūroms turėjo įtakos mokytojų

²² Žaidimai kūdikio gyvenime, „Mokykla“, 1912, Nr. 1.

²³ Aitvaras, Rytojun bežiūrint, Chicago, 1913, p. 151—152.

²⁴ „Mokytojas“, 1914, p. 36.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Lesgafto psichologinės pažiūros trumpai išdėstytos žurnale „Mokykla“, 1912, Nr. 11—12.

seminarijoje gautas parengimas ir rusų pedagoginė literatūra. K. Ušinsio, A. Gerceno, P. Lesgafto ir kitų filosofinės bei pedagoginės pažiūros, išreiškusios dažnai ir pažangias visuomenines mintis, spartus rusų eksperimentinės vaiko ir pedagoginės psichologijos augimas neliko be atgarsio ir Lietuvoje.

Lietuvos mokytojus domino ir pažangiųjų rusų mokytojų nauji pedagoginiai bandymai, kuriems nemaža vietos buvo skiriama žurnale „Svobodnoje vospitanije“. Pažangieji Lietuvos mokytojai jį prenumeravo²⁷, be to, „Mokykloje“ dažnai būdavo išverstų to žurnalo straipsnių. Žurnale „Svobodnoje vospitanije“ bendradarbiavo K. Vencelis, S. Šackis ir kiti pedagogai novatoriai, buvo spausdinami N. Krupskajos straipsniai, kuriuose nurodomi nauji keliai šeimos ir visuomenės auklėjimui. Mokytojai svajoto apie tokius pedagoginius bandymus, kokius aprašė S. Šackis savo veikale „Vaikai — ateities darbininkai“²⁸. Kolonijoje, įsteigtoje kaime, vaikai buvo mokomi agronomijos pagrindų, dirbti dirbtuvėse ir žemės ūkyje. Į ją priimdavo beturčius vaikus ir ugdė jų savarankiškumą, kolektyviškumą, darbo pamėgimą, mokė dirbti. Mokytojai buvo artimi mokinių draugai. Pažangi taisyklais S. Šackio bandymų kryptis daugeliui Lietuvos mokytojų buvo artima ir suprantama.

Šių visų pedagoginių idėjų dvasia buvo priešinga toms mintims, kurios buvo skelbiamos klerikalinėje spaudoje, laikantis bažnytinių dogmų. Mokytojų praktikų minčių ir jausmų neatitiko mokymas, kad visi vaikai „iš pirmųjų tėvų“ yra paveldėję „nuodėmę ir bausmę“. Krikščionybė savo tikslu laikė išauklėti vaiką klusnų bažnyčiai ir valstybei, išmokyti jį „džiaugtis tuo, ką turi“. Vaikas turįs laisvą valią, bet jį greitai apsidanti ir imanti valdyti piktoji dvasia, kuri, esą, stengiasi supančioti valią. „Taigi ta vaiko valia, jei iš anksto nebus palenkta prie jūsų (tėvų.— A.G.) valios, nebus nulaužta visai,— nuves jį į prapultį“,— rašė kunigas A. Skinderis tėvams skirtoje knygelėje²⁹. Auklėjimui siūlomas žiaurus rigorizmas, kuris remiamas neva vaiko psichikos ypatumais ir šventraščio pamokymais. Šis klerikalinės pedagogikos atsilikimas atsispindėjo ir klerikalų paruoštuose vadovėliuose (elementoriuose ir poabėcėliniuose skaitiniuose).

Suprantamas dalykas, kad daugelis mokytojų, auklėtų rigorizmo dvasia, atsikratę jos, linko į vadinamąjį laisvąjį auklėjimą. Dėl to spaudoje nemaža vietos buvo skiriama buržuazinės pedagogikos klasikų J. A. Komenskio, Ž. Ž. Ruso, J. H. Pestalocio ir kitų mintims populiarinti, atrenkant iš jų tai, kas buvo galima kokiu nors būdu susieti su laisvojo auklėjimo idėjomis. Iš tokių minčių buvo J. A. Komenskio principas, mokant vaikus sekti gamtą (naturam sequi).

Kad, vaiką mokant ir auklėjant, reikia sekti gamtą, nenuilstamai skatino K. Skabeika. 1909 m. jis rašė, kad „nuo A. Komenskio laikų siekiama mokinio galvą ne tiek pripildinėti įvairių žinių (visko po truputį), kiek skatinti smalsumą, norą pažinti aplinkinį pasaulį (...). Suderinti jo sielos pajėgas su gamta ir pažadinti prie meilės, tiesos ir gėrio“³⁰. Jis reikalavo harmoningai išlavinti vaiko protą, valią ir jausmus, pasisakė prieš vienašališką intelektualinį lavinimą.

J. A. Komenskio gamtos atitikimo principu buvo grindžiamas reikalavimas, kad mokyklose būtų mokoma gimtąja kalba: „Čia galima priminti J. A. Komenskio principą, kuris sako, kad mokslas tuo lengviau seksis, jeigu jis eis ranka rankon su gamta, t. y., jeigu kalba vaikas lietuviškai,

²⁷ Iš A. Jakučionio pasakojimų (1962 m. sausis).

²⁸ S. Šackio knyga „Дети — работники будущего“ (1909) mini K. Skabeika savo straipsnyje „Vaikai ir mokykla“ (žr. „Mokykla“, 1910, Nr. 2).

²⁹ J. S., Gimdytojams vadovėlis arba apie auklėjamą vaiką, Vilnius, 1905, p. 12.

³⁰ „Mokykla“, 1909, Nr. 12.

tai ir pradėk jį mokyti lietuviškai, o paskui matysi, ko trūksta jo proto spragų papildymui“³¹.

Remdamiesi J. A. Komenskio mokslu, Lietuvos pedagogai padarė išvadą, jog gamta yra įdiegusi žmogui kai kuriuos pradmenis, į kuriuos reikia atsižvelgti, ugdant vaikus, kad būtų išlaikyta dermė tarp žmogaus vystymosi ir gamtos. Antra vertus, kaip gamtoje yra dermė tarp įvairių reiškinių, taip ir vaiko psichinės pajėgos reikia ugdyti harmoningai, neiškrypstant iš gamtos duotojo kelio.

1912 m., minint Ž. Ž. Ruso 200 metų nuo gimimo, buvo pabrėžta, kad jo mokslo įtakoje pedagogikoje įsigalėjo natūralaus auklėjimo principas. Apibendrinusi pedagogines Ruso pažiūras, „Mokykla“ padarė tokias išvadas: arčiau stovėti prie vaiko prigimties, daugiau suteikti auklėjimui gyvybės. Ugdymas, kuris derinamas su gamtos dėsniais, „Mokyklos“ bendradarbių manymu, yra artimas natūraliam auklėjimui, nes jis remiasi įgimtomis vaiko jėgomis.

Tačiau savo laiku pažangios buržuazinės pedagogikos klasikų mintys, atgaivintos „Mokyklos“ puslapiuose, nebegalėjo padėti išspręsti ugdymo uždavinių, kilusių skirtingomis ir sudėtingomis visuomeninių santykių sąlygomis. J. A. Komenskio, Ž. Ž. Ruso, J. H. Pestalocio ir kitų klasikų idėjos, kad ugdymas turi būti derinamas su vaiko prigimtimi, liko gyvos pedagogikoje ir virto visų pripažintu reikalavimu, kad ugdymas turi atsižvelgti į vaiko amžiaus psichinius ypatumus³². Tas reikalavimas pasidarė realus, kai atsirado vaiko psichologijos mokslas. Tačiau tuo nesitenkinama. Iš vaiko psichinės veiklos savaimingumo mėginama kelti ir ugdymo tikslai. Vaiko psichologijai tarsi buvo priskirtos pedagogikos normatyvinės funkcijos. Iš čia atsirado „tikėjimas vaiku“, mistinis jo prigimties garbinimas. Svedės Elen Key knyga „Vaiko amžius“, pasirodžiusi baigiantis 1900 metams, buvo tikra vaiko psichinio savaimingumo apologija ir kartu neribotas pasitikėjimas vidinėmis psichinio brendimo jėgomis. Todėl suprantamas „Mokyklos“ susižavėjimas E. Key pedagoginėmis mintimis, stengiantis mokymą derinti su vaiko psichikos reikalavimais. Šios krypties autorių aiškinimu, vaiko psichikoje yra įvairių „reikalavimų“ (polinkių). Norėdamas rasti teisingą vaikų ugdymo kelią, pedagogas turi atsižvelgti į tuos „sielos reikalavimus“, „troškimus“, „dvasios reikalus“. Be to, buvo aiškina, kad vaikai turį „teisę“ gyventi ir tapti laimingais. Pedagogui reikia rūpintis ne tuo, kad vaikai pildytų prievoles, pareigas, išplaukiančias iš visuomenės reikalavimų, o duoti jiems galimybę vystytis pagal savo įgimtus polinkius, nes tik laisvai augdama subręsta laisva asmenybė. Kūdikis nori būti laimingas tuojau, o ne kažkada ateityje,— taip aiškino laisvąjį auklėjimą E. Key³³.

Veikiami laisvojo auklėjimo pedagoginių minčių ir idėjų, mokytojai J. Palukaitis (Višakis), taip pat K. Skabeika buvo tikri spontaniško brendimo ir vystymosi šalininkai. 1910 m., atsakydamas savo recenzentams, K. Skabeika rašė: „Iš pamato pasakyčiau pasakymą: „plėšiamo ioie (vaiko sieloje) storą plėšinį, ant kurio nežinia kokia sėkla kris ir koki vaisių išduos“ visai neteisingu, nes mes nieko nesėjame, bet tik išmintingu auklėjimu kultivuojame gerąsias, prigimties pasėtas, sėklas, ir duodame joms progą išbūjoti, o stengiamės išnaikinti joje jau atsiradusius bloguosius diegus“³⁴.

³¹ „Mokykla“, 1910, Nr. 1.

³² Е. Н. Медынский, Принцип природосообразности воспитания в истории педагогики. «Советская педагогика». 1956, № 8, p. 67.

³³ Plg. Višakis, Mano svajonių mokykla, „Mokykla“, 1912, Nr. 1—6.

³⁴ Kl. Skabeika, Vienas-kitas žodis mano recenzentams, „Mokykla“, 1910, Nr. 4, p. 28.

A. Jakučionio straipsniuose irgi kartais reikalaujama „natūralaus“ ugdymo. Bet tą reikalavimą jis grindžia kitais šaltiniais. A. Jakučionis taip pat pripažįsta, kad pedagogika turi remtis psichologija, kad reikia mokyti taip, „kaip to reikalauja vaiko prigimimas, jų natūrališkai palinkimai ir gabumai“³⁵, bet vaiko „prigimimo“ ypatybės, pasak jo, atsispindi pirmųjų tautų psichikos bruožuose. Jis rašė: „Evoliucijos teorija mums aiškiai parodo, jog išsiplėtojimas, išsivystymas individuumo (atskiro asmens) yra sutrumpintas atkartojimas plėtojimusi, vystymusi visos veislės, jog vaikas pereina laipsnį laukinio žmogaus (o dar prieš tai, būdamas yščiau, laipsnį gyvulio, pusiau gyvulio, paskui vėlesnės žmonijos stovį, ir t. t.). Taigi, vaikas gali būti lygus laukiniam žmogui ir jokiuo būdu neaukščiau žmogaus, stovinčio ant žemo kultūros ir civilizacijos laipsnio“³⁶.

Keliant teisingą reikalavimą, kad reikia ugdyti mokinio savarankiškumą, sugebėjimą tirti, ieškoti, protauti, pačiam daryti išvadas, buvo prieinama kraštutinumo ir sumenkinama sistemingų žinių reikšmė, ugdant ir paruošiant vaiką gyvenimui. Štai straipsnyje „Apie vaikų auklėjimą mokyklose“ mokymas kritikuojamas už tai, kad jis remiasi tik knygomis, kurios apkraunančios vaiko atmintį, o nelavinančios jo proto. Nurodoma, kad ir H. Spenceris neigė knyginę žinią: „Tos žinios, kurios yra surinktos smegenyse, lyginai kaip kūne taukai, turi mažą vertę; brangios tik tos žinios, kurios pavirsta į proto spėką, kuri pastumia žmogų pirmyn, prie manymo“³⁷. Toks vulgarus palyginimas nieko nepasako. Lieka labai daug neišaiškintų klausimų, kaip mokytojas turi dirbti, kad įgytosios žinios paskatintų vaiką „prie manymo“. Ir A. Jakučionis nekritiškai prisijungė prie tos srovės, rašydamas, kad mokykla neturi kimšti į galvą vaikams žinių, o „tik atsakyti į klausimus, nes ji turi paskatinti vaiką toliau tyrinėti“³⁸.

Vydūnas irgi rašė, kad mokykla neturėtų slopinti vaiko judrumo, darbštumo, kūrybinio veiklumo, bet turėtų skatinti savarankiškumą, sudaryti galimybes vaikui pačiam viską apgalvoti, nesekant aklai svetimos minties. „Geriau yra klaidžioti savo galvomis pasitikint, negu vaikščioti tikru keliu kitam vedžiojant“,— rašė Vydūnas³⁹. Jis kritikavo mokymo sistemą, kad jos nelabai stengiasi paisyti vaiko prigimties ypatumų, kad mokant labai apkraunama atmintis, brukama daug įvairių žinių. Vydūnas manė, kad žmogaus pajėgumas spręsti įvairius gyvenimo klausimus nepriklauso nuo atmintinai įsikaltų mokslo žinių. Labai svarbu, pasak jo, visus tuos lobius sutvarkyti, suvaldyti, palenkšti juos savo moraliniams įsitikinimams siekti, nes įgytosios mokslo žinios dar neatskleidžiančios visos asmenybės, ji pasireiškianti žmogaus žodžiuose, darbuose, veiksmuose, kuriuose atsispindi ir jo mąstymas bei gyvenimo patyrimas⁴⁰.

Senosios mokyklos kritika, pagrįsta vaiko individualybės savitumo gynimu, buvo teisinga, bet ji nepastebėjo, kad ir senojoje mokykloje, kokio ji bebuvo, buvo teigiamų pradų, kuriuos galima toliau plėtoti, o paneigti žinių reikšmę vaiko vystymuisi negalima, nes tuomet atsidurtume formalinio lavinimo pozicijose. Kaip mokyklinės žinios išlavina vaiką, kaip išmoko jį protauti ir savarankiškai veikti, daug priklauso nuo paties mokytojo ir jo darbo metodu, nes kai kurie mokytojai, dirbdami pagal tas pačias programas, vartodami tuos pačius vadovėlius, pasiekdavo neblogų darbo rezultatų.

³⁵ Juokų Senis, Kokie mums dabar labiausiai reikalingi vadovėliai?, „Mokykla“, 1910, Nr. 3, p. 43.

³⁶ Ten pat.

³⁷ „Mokykla“, 1909, Nr. 5, p. 17.

³⁸ „Mokykla“, 1910, Nr. 7.

³⁹ „Jaunimas“, 1911 m. sausis.

⁴⁰ „Jaunimas“, 1913 m. rugsėjis.

Radikali senosios mokyklos kritika, kuri buvo skelbiama laisvojo auklėjimo vardu, daugelio pedagogų teoretikų ir praktikų patenkinti negalėjo. Štai Vydūnas, nors kritikavo senąją mokyklą, kad ji neatsižvelgia į vaiko prigimties reikalavimus, bet vis dėlto pripažino sistemingų žinių reikšmę vaiko lavinimui. Tai išplaukė iš jo bendrųjų pažiūrų į gyvenimą. „O kas tikrai yra gyvenime, viskas pareina iš tų pačių galių. Nieks negali šalintis iš erdvės, nieks padingti iš visumos. Ir niekuomet nieks iš jos neišnyksta. Tik pereina į kitą stovį“⁴¹, — rašė Vydūnas. Nurodęs pagrindinius negyvosios gamtos, fizikos dėsnius, Vydūnas aiškino, kad su tais dėsniais kovoti yra bergždžias dalykas, bet reikia jais remtis, pasinaudoti gyvenime, nes tuomet žmogus gali didesnius darbus atlikti. Iš čia aišku, kad reikia mokinius supažindinti su pagrindiniais mokslo dėsniais, su įvairių pažinimo sričių dėsniais.

J. Širvydas, rašydamas apie Lietuvos mokyklos uždavinius, greta auklėjimo iškėlė ir švietimo reikšmę, mokinių ir visuomenės mokslo žinių plėtimą, mat, carinė mokykla daug dėmesio kreipė į klusnių pavaldinių auklėjimą, bet mažai rūpinosi mokslo žiniomis, mokymo turiniu, ignoravo gamtos mokslus, nesidomėjo mokymo metodais, jų tobulinimu.

Pedagoginėje spaudoje keliami reikalavimai, kad reikia lavinti vaiko mąstymą, jo savarankiškumą galvoti bei veikti ir kad vaikas gautų pagrindines mokslo žinias, buvo atgarsis ilgų ir didelių nesutarimų pedagogikos mokslo teorijoje ir mokymo praktikoje. Prie šios senos formalinio ir materialinio lavinimo problemos gerokai vėliau grįžo A. Busilas, mėgindamas ją spręsti su psichologijos pagalba⁴². Be to, jis pirmą kartą lietuvių literatūroje mėgino pedagogines problemas nagrinėti, remdamasis M. Sečenovo darbais („Minties elementai“), jas grįsti nervų veiklos dėsniais. A. Busilas aiškino, kad ir materialinis, ir formalinis lavinimas neišvysto žmogaus proto, jeigu nesilaikoma tam tikrų sąlygų. Materialinis lavinimas remiasi žmogaus asmeniniu patyrimu, per kurį, susidurdamas betarpiškai su daiktais, žmogus įgyja žinių, sukaupia vaizdinių atsargą. Kad žinios liktų sąmonėje ir būtų gyvos, jų suvokimo metu žmogus turi būti veiklus, aktyvus. Žinių įgijimas su žodžio (kalbos) pagalba remiasi asmens patyrimu ir aktyvumu. Tik tokiu būdu, plečiant mokinio žinias jo betarpišku patyrimu ir padedant kalbai, esant pačiam mokiniui šiame procese aktyviam, galima pasiekti geresnių lavinimo rezultatų.

Straipsnyje glūdi mintis, nors ir neakcentuota, kad mokymo procese vaidmuo tenka ir pačiam vaikui, kad vaikas yra svarbus šio proceso dalyvis, kad jis yra lavinimo ir objektas, ir s u b j e k t a s. Ar vaikui būtų perteikiamos žinios, ar lavinami sugebėjimai, mažiau kreipiant dėmesio į materialinį mokymo turinį, negalima pasiekti gerų rezultatų, jeigu mokinys bus tam lavinimui abejingas. Mokinio aktyvumo reikšmė lavinimo procese vėliau buvo išryškinta J. Vabalo-Gudaičio, jo vadinamojoje konstrukcinės sąveikos pedagogikoje, reikalaujant veiklumo iš abiejų lavinimo proceso dalyvių — iš mokytojo ir mokinio⁴³.

XX a. pradžios pedagoginėje spaudoje buvo įrodinėjama, kad aktyvumas glūdi pačioje vaiko prigimtyje, kad maži vaikai mėgsta pamėgdžioti suaugusiuosius, todėl mokant ir reikia remtis šiuo vaiko potraukiu⁴⁴. Buvo rašoma, kad pamėgdžiojimas atsiranda tada, kai vaikas ima stebėti aplinkinį pasaulį. Stebėjimu paremtas ir noras pamėgdžioti. Kai pasidaro pajėgesnė vaiko atmintis, stebėjimas ir pamėgdžiojimas labiau

⁴¹ „Jaunimas“, 1912 m. sausis.

⁴² A. Busilas, Proto jėgų plėtotės dėsniai, „Švietimo darbas“, 1920, Nr. 1, 2.

⁴³ J. Vabalas-Gudaitis, Konstrukcinės sąveikos pedagogika, „Švietimo darbas“, 1929, Nr. 2.

⁴⁴ Zaidimai kūdikio gyvenime, „Mokykla“, 1912, Nr. 1.

išlavėja, pasiekia aukštesnę pakopą. Tada vaikai ima pamėgdžioti ir tai, ką suvokia betarpiškai ir ką anksčiau yra stebėję.

Stebėjimui turi vadovauti suaugusieji, tėvai ir mokytojai, nes jie gali atkreipti vaiko dėmesį į svarbesnius reiškinius. Stebėjimas remiasi betarpišku jautimu (klausymasis, ragavimas, lytėjimas ir pan.). Ypač svarbu atkreipti vaikų dėmesį į daiktų savybes ir ypatumus. Visa tai suteikia medžiagos vaiko protavimui. Iš mokytojo J. Burbos samprotavimų galima padaryti išvadą, kad stebėjimas ir patyrimas yra ne sau tikslas, bet paruošimas vaiko giliau pažinti tikrovę mąstymu⁴⁵.

Lavinimas turi ugdyti vaiko sąmoningumą ir drauge remtis juo. A. Jakučionis, aiškindamas, kaip sudaryti rašymo įgūdžius, reikalavo duoti tokius pratimus, kurie lavintų vaiko protavimą⁴⁶. Vydūnas, pripažinęs įgūdžių ir įpročių („automatų“) didelę reikšmę žmogaus veikloje, įgūdžių sudarymą siūlė remti vaiko sąmoningumu, nes įgūdis negali susidaryti, jei neįsisąmoninami atliekamieji veiksmai. „Pirštai ir ranka įpranta plunksną vesti, ne, kad kits ją atkartotinais valdo, bet kad pats rašyti pasimokydamas žiūri, kaip plunksną tikru būdu vedus“⁴⁷.

Grindžiant mokymą vaiko sąmoningumu, stengiantis išlavinti jo mąstymą, galvojimą, reikėjo geriau pažinti ir patį mąstymo procesą. Štai kaip jį plačiau analizavo Vydūnas. Sąmonė atspindi, kalbant Vydūno terminais, regimąjį ir neregimąjį pasaulį. Tuos atspindžius žmogus valingai arba nevalingai lygina, skirsto, randa lygybę ir skirtumus. Jie žmogaus sąmonėje tampa lyg sustingusiais dalykais — sąvokomis. Mokslinės sąvokos tiksliai apibrėžtos, o kitos sąvokos, vartojamos gyvenime, mokslo nepatikrintos. Jos daug gyvesnės už pirmąsias⁴⁸. Kadangi viskas gyvenime keičiasi („viskas sravi“), tai keičiasi ir sąvokos. Dėl to jos greitai nebetinka žymėti tiems daiktams, „po kurių veikimo jos sutvertos“. Iš čia Vydūnas daro klaidingą išvadą, kad sąvokinis mąstymas nėra tobulas tikrovės pažinimo būdas, kad tobuliau tikrovę pažįstame intuicija. Intuityvizmas — vienas pagrindinių Vydūno idealistinės pasaulėžiūros bruožų. Didelę reikšmę Vydūnas skiria mąstymo turiniui, nes mintys, „prie kurių ilgiau sustojama, pasak jo, turi įtakos ir visai žmogaus veiklai. Tai išplaukia iš santykio, kuris yra tarp žmogaus išorinių veiksmų ir jo minčių (mąstymo). „Augink mintį, tuomi ir augysi veikimą. Ir kokia esti mintis, tokis bus ir veikalas“⁴⁹. Vydūnas nori suabsoliutinti minties reikšmę žmogaus veiklai, atplėsdamas ją nuo įvairių sąlygojančių veiksnių. Bet tai, kad mintys tiesiogiai atsiliepia į žmogaus veiksmus, be ypatingo sąmoningo nusistatymo juos atlikti, gali būti pateisinta ideomotorinių aktų mechanizmais.

Vydūnas laikė netikusių dalyku, kai mintys tiktai plaukia per žmogaus sąmonę ir pasireiškia bet kokiais žodžiais. Mintis valdyti, esą, galima dvejopai: 1) neišreikšti jų įvairiais garsais, „neplepėti tai, kas atlieka“⁵⁰, 2) palenkti jas geismams bei jausmams malšinti. Svarbus veiksmų akstinas yra įvairūs geismai, potraukiai, polinkiai. Dėl to, kontroliuojant savo mintis ir veikiant pagal jas, kontroliuojami ir veiksmai.

Taip mąstymo procesų nagrinėjimas priartėjo prie auklėjimo problemų.

Nors „Mokykloje“ daug buvo rašoma laisvojo auklėjimo klausimais, propaguojamas Ž. Ž. Ruso natūralusis auklėjimas ir E. Key individualiz-

⁴⁵ Tili, Keli žodžiai apie kūdikio proto, sielos bei būdo auklėjimą, „Mokykla“, 1911, Nr. 12.

⁴⁶ „Mokykla“, 1910, Nr. 9.

⁴⁷ „Jaunimas“, 1911 m. birželis.

⁴⁸ Čia Vydūnas kalba apie tą sąvokų rūšį, kurią dabar kartu su L. Vygotskiu vadiname buitinėmis („gyvenimiškomis“) sąvokomis.

⁴⁹ V y d ū n a s, Apšvietimas, Tilžė, 1909, p. 36.

⁵⁰ V y d ū n a s, Mūsų uždavinys, Tilžė, 1921, p. 56.

mas, tačiau ne visais klausimais buvo sekama jais. Jei Z. Z. Ruso Emilis buvo auklėjamas vienas, atskirtas nuo žmonių, norint parodyti gamtoje esamų jėgų kūrybingumą, tai „Mokyklos“ autoriai nurodo, kad reikia „iš mažens pratinti kūdikis prie žmonių“⁵¹, nes bendravimas su žmonėmis lavina vaiką, išplečia jo žinias, geriau paruošia mokyklai. Todėl buvo iškeliami tie veiksniai ir sąlygos, kurios veikia vaiką, bendraujant jam su aplinkiniais žmonėmis, augant visuomenėje, kaip jos nariui. Štai J. Burba savo straipsnį „Keli žodžiai apie kūdikio proto, sielos bei būdo auklėjimą“ (1911) baigia, nurodydamas priemones vaiko dorai auklėti: 1) dora šeima, 2) geri pavyzdžiai, 3) peikimas vaiko ydų ir nusizengimų, 4) pagyrimas gerų darbų, 5) auklėjimas kūdikio sieloje gerų įpročių ir poelgių, 6) doros idealų skiepijimas ir 7) bausmės, nors jos vartotinos atsargiai. M. Pečkauskaitė nagrinėjo vaikų melo psichologiją, sekdamas kai kuriais vokiečių autoriais (Štofeliu), išskeldama įvairias melo priežastis⁵². Tai turėjo padėti geriau orientuotis sudėtingame vaiko psichikos gyvenime.

Įdomiai buvo svarstoma darbo reikšmė moraliniam auklėjimui. Mokytojų pažiūroms šiuo klausimu didelės įtakos turėjo K. Ušinskis, kuris buvo jų mėgstamas ir skaitomas iki pat paskutinių laikų⁵³. K. Ušinskio straipsnis „Darbas ir jo psichinė bei auklėjamoji reikšmė“, kuris buvo kaip priedas spausdinamas knygoje „Žmogus kaip auklėjimo dalykas“ antrojoje dalyje ir todėl plačiai skaitomas su visu veikalu, 1912 m. buvo išverstas į lietuvių kalbą mokytojo A. Rudžio ir pasiūstas „Draugijai“, bet liko neišspausdintas⁵⁴. K. Ušinskis tame straipsnyje iškelia darbo auklėjamąją reikšmę, pabrėždamas, kad darbas yra doros ir laimės šaltinis: „Darbas — tai vienintelė, verčiausia ir prieinamiausia žmogui ant žemės laimė. Įspūdžiai lakioja kaip pleštakės dulkės apie darbo židinį, šviesos masinamos, ir kuo aiškiau šviečia darbas, tuo labjau jos grūdinasi; bet užgesinkite darbo židinį, ir šios pleštakės pavirs į miškinės paukštes, kurios akimirkoj išgaudis visus širdies turtus ir paliks jį tuštybių tuštybėmis“⁵⁵.

Siekdami įgyvendinti bendruosius pedagoginius ir psichologinius auklėjimo principus, taip pat norėdami neatitrūkti nuo liaudies, iš kurios patys buvo kilę, mokytojai stengėsi praktiškai ugdyti darbo pamėgimą. „Mokykloje“ buvo keliamas praktinio mokinių darbo idėja. Buvo siūloma patiems mokiniams tvarkyti ir valyti mokyklos patalpas. „Kodėl gi pačiam mokytojui su visais savo mokiniais nepamėginti patiems išsivalyti sau mokyklos? Kodėl neparodyti, kad darbas nežemina žmogaus, kad kiekvienas privalo patsai savo darbus atlikti?“⁵⁶. Tokia savitvarka turėjo suartinti mokytoją su vaikais, ugdyti vaikų pagarbą darbui, o tuo pačiu ir tėvams, nes carinės santvarkos laikais valstiečių vaikai, kiek pasimokę pradžios mokykloje, dažnai imdavo vengti fizinio darbo, laikydamai jį žeminančiu žmogų.

Remdamasis idealistinės etikos principais, Vydūnas irgi gvildeno darbo vaidmenį žmogaus asmenybės ugdymui ir sudarė visą darbinio mokymo ir auklėjimo sistemą. Jau 1909 m. jis rašė, kad „kiekvienas darbas, taip

⁵¹ „Mokykla“, 1911, Nr. 12, p. 78.

⁵² „Draugija“, 1912, p. 22–36.

⁵³ Iš A. Jakučionio pasakojimų (1962 m. sausis).

⁵⁴ „Darbas psichiškoj ir auklėjimo reikšmėj (pagal Ušinskį). Tąsa“, VVU Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, sign. D 1212. Tai vienuolikos sąsiuvinio puslapių rankraštis, siūstas į Vilnių iš Kiemėnų kaimo, prašant jį persiūsti į Kauną „Draugijai“. Pradžia turėjo būti siūsta anksčiau.

⁵⁵ Ten pat, p. 5; plg. K. Ušinskis, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. I, Kaunas, 1959, p. 293.

⁵⁶ „Mokykla“, 1909, Nr. 5.

pat ir stambusis kūniškasis, deri žmogaus apšvietimui⁵⁷. „Tautos gyvatoje“ 1920 m. jis išdėstė savo pažiūras į darbo auklėjamąją reikšmę, laikydamas darbą privaloma sąlyga visapusiškam žmogaus sugebėjimų išvystymui. Pagal Vydūną, žmogaus vertingumas reiškiasi darbu, kuris rodo žmogaus moralę ir duoda jam teisę reikalauti iš visuomenės. Kiekvienas gauna tiek, kiek yra nusipelnęs.

Vydūnas reikalavo, kad mokymas būtų jungiamas su „pasidarbavimu pačiame gyvenime“, kad vaikų praktikos darbai būtų susiję su pagalba visuomenei. Pagal jo numatytą darbinio auklėjimo sistemą, pradinį mokyklų vaikai dalį laiko turėtų mokytis, o dalį — dirbti namuose, priklausomai nuo metų laiko. 12—14 metų mokiniai turėtų dirbti tokį darbą, į kurį jie „linksta“, ir tik nuo 15 metų darbas turėtų būti „visai rimtai pildomas“. Pasiruošti darbui vaikai galėtų „darbo namuose“, kurie turėtų būti kiekviename kaime, kur yra mokykla. Tokiam name „turėtų visokie amatininkai, mechanikai, technikai savo darbavietes turėti“⁵⁸. Čia dirbdami vaikai greitai surastų savo gabumus. Nors šios konkrečios darbo rūšys ir formos, taip pat pati organizacija dabar nepriimtina, nes taikoma atsilikusiai ūkio ir visuomenės sistemai, bet pats principas, kad darbas yra būtina moralinio auklėjimo sąlyga ir kad mokinio darbas turi būti produktyvus, visuomenei naudingas, išskiria Vydūną iš kitų buržuazinio laikotarpio pedagogų tarpo.

Be dalyvavimo produktyviame darbe, auklėjimo vaidmenį gali atlikti ir specialios auklėjimo priemonės, pvz., tam reikalui gali būti skiriamos specialios pamokos. Tačiau tokioms pamokoms, pasak Vydūno, keliami ypatingi reikalavimai, nes „jos neturi pasakyti, kaip pasielgt reikėtų, bet parodyti, kaip kiti žmonės paveikslingai, bet kartais ir baisiai pasielgę yra“⁵⁹. Moralinis auklėjimas iš tikrųjų turi apimti moralinių pažiūrų skiepijimą vaikams ir atitinkamų elgesio įpročių juose sudarymą.

Moralinio auklėjimo praktikoje mokytojams tenka susidurti su įvairiais mokinių poelgiais, kuriuos reikia įvertinti ir į kuriuos reikia atitinkamai reaguoti. Yra poelgių, kurių teigiamas arba neigiamas įvertinimas nekelia jokių abejonių, tačiau yra daugybė atvejų, kai juos mokytojai gali visai skirtingai įvertinti. Vydūnas išskėlė įdomų ir aktualų klausimą apie mastą, kuriuo reikia vertinti žmogų. Apie muzikos kūrinį gali spręsti žmogus, kuris pats išsilavinęs muzikos srityje, turi išlavėjusią klausą, pasakyti apie mokslinės teorijos vertę gali tas, kuris pats nusimano apie tą mokslą, vadinasi, ir apie atskiro žmogaus moralines savybes, Vydūno manymu, teisingai gali spręsti tik aukštų moralinių savybių žmogus: „Negali kito žmogaus vertybę suprasti, kurs pats niekšas“⁶⁰.

Kyla klausimas, kur glūdi galutinis visų moralinių vertybių matas. Vydūnas mano, kad kiekvienas turėtų stengtis būti kilnus, tada jis galės ir teisingai gyventi, ir teisingai spręsti. Bet aišku, kad toks subjektivus matas negali išvesti iš painiavos, į kurią žmonės patenka, vertindami vieni kitų poelgius. Kriterijum čia gali būti tos pačios visuomenės, kurioje žmonės gyvena, priimtose elgesio normos, užtikrinančios moralinę tvarką, atitinkančią naujai kylančių ir įsitvirtinančių klasių reikalavimus.

Vydūno mintis, kad turys aukštesnių moralinių savybių žmogus apie kitus sprendžia geriau, negu jie yra nusipelnę, verta dėmesio pedagoginiu požiūriu. Pasitikėjimas vaiku, turinčiu net ir blogų moralinių įpročių, padeda nusikratyti jų ir kilti aukštynei į tą lygį, kurį yra nubrėžęs auklė-

⁵⁷ V y d ū n a s, Apšvietimas, Tilžė, 1909, p. 26.

⁵⁸ V y d ū n a s, Tautos gyvata, Tilžė, 1920, p. 109.

⁵⁹ Ten pat, p. 112.

⁶⁰ Ten pat, p. 96.

tojas savo pasitikėjimu. Priešingai, priskyrimas mokiniui neigiamų moralinių savybių ar bruožų, kurių jis neturi, nepadeda ugdyti mokinio moralės.

Vadinasi, moralinis vaiko auklėjimas reikalauja atitinkamos moralės iš mokytojo ne tik ta prasme, kad mokytojo įtikinėjimai neturi skirtis nuo jo elgesio, bet ir ta prasme, kad jis galėtų teisingai spręsti apie savo mokinių moralinius bruožus.

Pažangūs Lietuvos pradinės mokyklos mokytojai rūpinosi vaikų moraliniu auklėjimu ir jų švietimu. Jie į savo darbą įdėdavo daug kūrybinės minties, savarankiškai ieškojo naujų mokymo ir auklėjimo būdų arba tobulino senuosius metodus, stengėsi šviesti liaudies vaikus, suprasti jų ir jų tėvų dvasinius poreikius, neatitrūkti nuo gyvenimo. Buvo daug galvojama ir rašoma, kaip išlaikyti draugiškus mokytojo santykius su vaikais, kad mokinys į mokytoją žiūrėtų kaip į savo vyresnįjį draugą, kreiptųsi į jį patarimų, išpasakotų jam savo darbus. Čia matyti S. Šackio ir kitų naujosios pedagogikos atstovų minties įtaka. Buvo stengiamasi ugdyti vaiko pasitikėjimą mokytoju, kad lengviau jis galėtų padėti vaikui sudėtingesnėse gyvenimo situacijose. Darbas mokykloje buvo siejamas su tarNAVIMU liaudžiai. Posakis, kad „mokytojas — mokyklos dvasia“, buvo išplėstas — „ir sodžiaus dvasia“. Nors šiose pažiūrose jaučiama narodnikų ir vėlesnių laikų smulkiaburžuazinių pedagoginių idėjų įtaka, bet jos rodo Lietuvos mokytojų nepasitenkinimą carine mokykla ir joje buvusią auklėjimo dvasia. Daugelis pažangių Lietuvos mokytojų dalyvavo revoliucinėje veikloje, kovodami už demokratinę mokyklą.

Pažangioje pedagoginėje spaudoje buvo reikalaujama jautriai atsižvelgti į vaiko darbą, teisingai suprasti priežastis, nuo kurių priklauso vaiko mokslumas. Todėl buvo kritikuojamas scholastinis mokymo būdas. Buvo nurodoma, kad vaikai, kaldami jiems nesuprantamus žodžius ir tekstus (buvo mokoma ne gimtąja kalba), greitai pavargsta, kad toks mokymas užima labai daug laiko, kad kai kurie vaikai pradeda dėl to atsilikti, nors normaliomis sąlygomis galėtų mokytis su visa klase. Vaikas ima galvoti, kad jis iš tikrųjų negabus, nieko nesupranta ir nemoka, ir taip „sulaužoma“ jo siela. Prieštaraudama gamtos dėsniams, mokykla sunaikinanti tai, kas vaikuose yra gero. Vaikas norįs savarankiškai veikti, pats „surasti“ tiesas, o mokykla jas tik iliustruojanti ir paskelbianti mokiniams. Mokykla turinti ugdyti vaiko individualybę, o daranti visai priešingai, neatsižvelgianti į jo gabumus. Mokyklos uždavinys gerai pažinti vaiko gabumus ir suteikti jiems kryptį. Ypač esą svarbu pasirūpinti mokiniais, neturinčiais ypatingų gabumų, bet mokykla į tai nekreipianti dėmesio.

Iš marksistinių pozicijų carinę mokyklą ir lietuvių buržuazijos pažiūras į švietimą kritikavo Kapsukas, reikalaudamas visuotinio privalomo mokymo ir sąlygų jam įgyvendinti⁶¹.

Diskusija vadovėlių klausimu. Po 1905 m. buvo leista mokyklose dėstyti lietuvių kalbą. Tose mokyklose, kur dirbo lietuviai mokytojai, šia teise buvo naudojama, bet tuojau susidurta su vadovėlių pradžios mokyklai stoka. Reikėjo parengti gerą lietuvišką elementorių ir skaitymo knygas bent pirmiesiems trejiems metams (trim skyriams). Lietuviški vadovėliai, kurie išėidavo vienas po kito, mokytojų praktikų nepatenkino, nes juose buvo daug įvairių trūkumų. Mokytojas B. Minkevičius (M-čius) rašė, kad visiems esamiems vadovėliams trūksta „gyvybės, trūksta sanryšių su mūsų vaikų siela ir gyvenimu, jie vaiką mažai mintimis

⁶¹ Plg. V. Kapsukas, Raštai, t. 3, Vilnius, 1961, p. 291—297.

patraukia...“⁶². K. Skabeika reikalavo, kad vadovėliai atitiktų „tautos ypatybes“. Bet jo paties elementorių „Kas skaito rašo — duonos neprašo“ (1909) A. Jakučionis (As Js) sukritikavo už tai, kad jame nieko nebuvo lietuviška, kad jis svetimas savo dvasia⁶³. Socialdemokratinėje spaudoje („Žarija“) buvo kritikuojami ir kiti vadovėliai, jų reakcinis turinys⁶⁴.

Parengti lietuviškų vadovėlių tais laikais buvo sunku. Autoriams patiems reikėjo rinkti žodžius, tinkamus bendrinei kalbai. Vadovėlių rašymas buvo didelis tiriamasis darbas. Reikėjo ne tik tinkamai atrinkti medžiagą, bet ir gerai pažinti mokinio psichiką, kad būtų galima sudaryti kriterijus medžiagai atrinkti. Pažangieji mokytojai, suprasdami vaiko psichologijos reikšmę pedagoginiam darbui, norėjo turėti vadovėlius, kurie neprieštarautų vaiko amžiaus ypatybėms, nes juos buvo pradėję ruošti žmonės, neturį šiam darbui pasirengimo (pvz., J. Gabrys ir kt.).

Ruošdamiesi rašyti vadovėlius, mokytojai stengėsi išaiškinti, kokio turinio straipsnelius vaikai labiau mėgsta skaityti, kokie yra jų mėgstamiausi herojai ir kt. Be kitos medžiagos, buvo paskelbtos pastabos apie mergaičių mėgstamas knygas. Iš jų matyti, kad 14 metų mergaitėms patinka humanistinio pobūdžio aprašymai, vaizdeliai, apsakymai, kuriuose išryškinami žmogaus tvirtos valios bruožai (pvz., kantrybė) arba iškeliama aukštos moralinės savybės (didvyriškumas, narsumas, pasiaukojimas, nesavanaudiškumas), kurios yra Živilės, Gražinos ir kitų veikėjų elgesyje.

Pedagoginėje spaudoje taip pat buvo nurodoma, kad lietuvių vaikai mokyklas lanko vyresni, negu kitur. Į mokyklą jie ateina sulaukę 10—12 metų, o kartais net 14—15 metų. Buvo reikalaujama vadovėlių skaitinių turinį derinti su šio amžiaus vaikų, teisingiau pasakius, paauglių interesais ir poreikiais. Medžiaga turėjo būti parinkta tokia, kurią suprastų kaimo vaikai⁶⁵, nes lietuvių mokyklos buvo beveik išimtinai kaimo vietovėse. Dėl to mokytojai kreipdavosi vieni į kitus, prašydami padėti surinkti vienokių ar kitokių duomenų ir medžiagos, kuri padėtų paruošti gerą vadovėlį.

Tačiau Lietuvos mokytojų savarankiški psichologiniai tyrimai ir stebėjimai buvo tokie negausūs, rezultatai tokie menki, kad savo praktikoje jiems teko remtis ir kitų, ypač rusų pedagogų ir psichologų darbais, naudotis jų sukaupta medžiaga ir patyrimu. Apibendrinamas gausią pedagoginės ir psichologinės literatūros medžiagą, K. Skabeika jau 1910 m. formulavo poabėcėliniams vaiko skaitiniams reikalavimus, kurie turi ir savo psichologinius pagrindus⁶⁶. Buvo nurodyta, kad skaitiniai turėtų būti parenkami tokie, kuriuos vaikas pajėgia perskaityti („apgalėti“), suprasti juos ir kurie jį sudomina. Jeigu su šiais reikalavimais galima sutikti, tai visiškai nepriimtina ta tvarka, pagal kurią siūloma išdėstyti skaitinių medžiagą. K. Skabeikos manymu, skaitinių turinys turėtų atitikti tą tvarką, kuria einas žmogaus vystymasis: iš pradžių subręsta kūnas, vėliau atsiranda psichinės savybės ir vėliausiai — vidaus troškimai. Čia vėl sutinkame mechanišką evoliucionizmo taikymą pedagogikos praktikai.

Neteisingi buvo nurodymai ir apie tai, kada reikia pradėti su vaikais skaityti vadovėlius. K. Skabeika pažymėjo, kad jis laiką rusų psichologo I. Sikorskio psichinio vystymosi periodizacijos, pagal kurią pirmiau-

⁶² „Mokykla“, 1912, Nr. 3.

⁶³ „Mokykla“, 1910, Nr. 3.

⁶⁴ Žr. K. Žukauskas, Iš Lietuvos mokyklos istorijos (1905—1907 metais), Kaunas, 1960, p. 11.

⁶⁵ „Mokykla“, 1913, Nr. 3.

⁶⁶ K. I. S. k., Kas skaityti vaikui, „Mokykla“, 1910, Nr. 3.

sia vyraujanti vaizduotė, po jos — atmintis ir pagaliau — mąstymas⁶⁷. K. Skabeika galvojo, kad vaikas gali skaityti antrajame psichinio vystymosi periode, t. y. tarp 7—11 metų.

Be bendrųjų reikalavimų, K. Skabeika nurodė keletą specialiųjų, kurie apibūdina vaikams tinkamus skaitinius: 1) skaitiniai privalo atitikti vaiko interesus, 2) turi būti trumpi ir užbaigti, nes vaikas mėgsta visumą, 3) geriau tinka apsakymas, negu aprašymas (L. Tolstojus, E. Meumanas), 4) sakiniai turi būti trumpi, nes kuo kultūrinis atžvilgiu žemiau stovi žmogus, tuo jo sakiniai trumpesni (J. Lipertas, E. Teiloras), o vaikai panašūs į mažos kultūros žmogų, 5) vaikai mėgsta eiliuotą formą, todėl nereikia jos vengti, nes ji lengviau įsimenama, 6) objektyvūs apsakymai geriau už subjektyvius, kuriuose pats veikėjas pasakoja savo pergyvenimus (A. Nečiajevas, L. Pfeiferis), 7) gali būti ir fantastinių apsakymų, bet vaikas labiau mėgsta realų gyvenimą, 8) straipsnių turinys turi būti vaikui suprantamas be didelių mokytojo paaiškinimų.

Analizuodamas pagal iškeltuosius požymius įvairių skaitinių medžiagą, K. Skabeika nurodo, kad gali būti eilėraščiai, sakmės, pasakos, apsakymėliai. Kadangi ir jų yra įvairaus sunkumo, tai tinkamiausius siūlo atrinkti pagal rusų psichologo Trošino metodą: skaitymėlis perskaitomas vaikui, ir jis turi jį papasakoti; iš pasakojimo būdų, sunkumų, su kuriais vaikas susiduria, sprendžiama, ar apsakymėlis tinka atitinkamo amžiaus vaikų skaitiniams. Taigi K. Skabeika neteikė dogmatiškai savo reikalavimų, bet nurodė metodus, kurių padedamas kiekvienas mokytojas arba autorius galėjo įsitikinti, kiek jo parenkama medžiaga tinka vaikams, kuriems rašomas vadovėlis ar skaitiniai.

K. Skabeikos pedagoginės pažiūros čia kritiškai nevertinamos, nes lietuviškieji vadovėliai metodiniu požiūriu jau yra plačiai nagrinėti⁶⁸. Daugelis jo keliamų vadovėliams reikalavimų pagrįsti vaiko psichikos ypatumų pažinimu, išskyrus kai kuriuos teorinius samprotavimus. Iš K. Skabeikos teorinių samprotavimų dvelkia kultūrinio evoliucionizmo liekanos, kurios ypač ryškiai atsispindėjo A. Jakučionio straipsniuose.

A. Jakučionis per septynis „Mokyklos“ numerius (1910—1911) išspausdino didžiulį straipsnį „Kokie mums dabar labiausiai reikalingi vadovėliai“, kur irgi remiasi kultūrinio evoliucionizmo teorinėmis prielaidomis. Jis pažymi, kad skaitymas ir rašymas — vienas sunkiausių mokyklos uždavinių, nes tai „paskesniųjų amžių kultūrinio žmogaus gyvenimo išradimas ir nelabai domina vaikus“. Siūlo mokymą pradėti piešimu, rašymu ir eiti prie skaitymo. Mokant skaityti, tuojau pereiti prie turiningų straipsnelių (skaitymėlių). Tam tikslui geriausiai tinkanti liaudies kūryba (dainos, pasakos, priežodžiai, mįslės), nes „vaikas stovi arti nekultūringo žmogaus, arčiausia liaudies“. Nors vaiką ir domina aplinkinis pasaulis (gamta), bet reikią po abėcėlės duoti tautosaką, nes ji 1) savo turiniu lengvesnė už gamtos aprašymus, nereikalauja aiškinimo (sunkiai suprantamas dalykas blaško dėmesį, nes vaikai dar blogai skaito), 2) gamtos reiškinių sunku trumpame straipsnyje aprašyti ir dar sunkiau išaiškinti,

⁶⁷ Kad I. Sikorskis taip būtų skirstęs vaiko psichinį vystymąsi į periodus, iš K. Skabeikos nurodytos literatūros («Душа ребенка», СПб., 1901) nematyti. I. Sikorskis iš viso toje knygoje nieko nekalba nei apie vaiko, nei apie suaugusiojo vaizduotę. K. Skabeika 1908 m. „Vilniaus žiniose“ rašė, kad pedagogika skiria tris antropologinius periodus (vaidintuvės, atminties ir minties), bet pedagogų pavardžių neminėjo. 1910 m. „Mokyklos“ Nr. 3 tokį skirstymą priskiria I. Sikorskiiui. F. Distervegas psichinį vystymąsi yra skirstęs į pojūčių, atminties ir mąstymo periodus (žr. Ф. Дистерверг, Избранные педагогические сочинения. М., 1956, p. 137).

⁶⁸ M. Karčiauskienė, Aiškinamojo skaitymo pradmenys lietuviškoje mokykloje 1905—1917 metais. Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. V, Vilnius, 1958, p. 71—107.

3) pasakos ir kiti tautosakos dalykai veikia jausmus, dėl to jie nenusbosta ir kelis kartus pakartojus, 4) tautosaka lavina vaizduotę, sukelia juoką, linksmumą, 5) pasakos labai tinka gyvai kalbai pramokti.

Negalima nesutikti su A. Jakučioniu, kad tautosaka tinka vaikų skaitiniams, jiems lengvai suprantama, nes nuolat susiduria su įvairiais jos žanrais savo aplinkoje. Tačiau tam pagrįsti nėra reikalo imtis kultūrinio evoliucionizmo teorijos, kuri, perkelta į pedagogikos sritį, reikalavo, kad dėstymo medžiaga ir tvarka atitiktų tariamus atskiro žmogaus vystymosi periodus, kurie sutampą su žmonijos istorijos vystymosi periodais. Pedagogikoje šią bendrą idėją konkretizavo J. Herbarto pasekėjai, ypač T. Cileris⁶⁹. Pagal jį, ikimokykliniame amžiuje lavinimo pagrindą turi sudaryti epinės pasakėčios, pirmaisiais mokslo metais — epinės pasakos, antraisiais — robinzoniniai pasakojimai, trečiaisiais — patriarchų istorijos iš biblijos skaitinių knygų. Šitoks skaitinių medžiagos skirstymas pagal klases neturi jokio mokslinio pagrindo. Jis perdėm schematiškas, pagrįstas idealistiniu visuomenės raidos ir jos periodizavimo supratimu. Jeigu A. Jakučionis būtų nuosekliai laikęsis T. Cilerio kultūrinio evoliucionizmo pažiūros mokyme, jam būtų tekę pripažinti tikybos dėstymą, kaip būtiną mokymo elementą pradinėje mokykloje, o iš tikrųjų jis tokių pažiūrų nesilaikė.

Vadovėlių rašymas ir gyvas jų svarstymas skatino mokytojus domėtis naujais mokymo keliais, vertė plačiau susipažinti su įvairiais skaitymo ir rašymo metodiniais bandymais. Antai „Mokyklos“ 1911 m. 11 numeryje įdėtas straipsnis (sekant žurnalą „Škola i žizn“) „Naujas būdas mokymo skaityti rašyti“. Čia gana plačiai kalbama apie M. Montesori metodą, nurodoma, kad ji daug reikšmės skiria formų suvokimo lavinimui, šurkščių raidžių apvedžiojimui, įpiautų raidžių apvedžiojimui pagaliuku ir kt. Be to, atkreipiamas dėmesys, kad M. Montesori mokyti rašyti pradeda ne lazdelėmis, bet sudėtingesniais (lenktais) dalykais, nes taip vaikui esą lengviau.

Kad buvo sekami naujausi psichologiniai tyrimai ir jų duomenimis mėginama remtis, sprendžiant didaktines-metodines problemas, matyti ne tik iš minėtų K. Skabeikos ir A. Jakučionio reikalavimų vadovėliams ir jų skaitiniams, bet ir iš kai kurių recenzijų, kurios buvo rašomos, pasirodžius naujam lietuviškam vadovėliui. Kai kurios recenzijos įdomios tuo, kad autoriai, nurodydami recenzuojamų knygų trūkumus, išdėsto ir rimtai pagrindžia savo pažiūras, kaip turėtų būti atitinkami klausimai nušviečiami. K. Skabeika parašė J. Damijonaičio, J. Gabrio ir Stuobrio gramatikoms recenziją⁷⁰. Recenzijos pozityvinėje dalyje jis samprotavo, kad gramatikos technika negali išmokyti „geresnės ir teisingesnės kalbos“. Jo manymu, iš pradžių reikia sudaryti ir įtvirtinti žodžio vaizdą, o gramatikos reikia mokyti vėliau, rašba išliks drauge su optiniu žodžio vaizdu. Lajaus, Vachterovo ir kitų eksperimentinės pedagogikos atstovų duomenimis, pirmajame rašbos mokymo etape didesnę vaidmenį vaidina judinamieji veiksniai, o akustiniai vėliausiai pasidaro reikšmingi. Pagal Vachterovą, recenzijoje buvo aiškinama, kad, norint išmokyti taisyklingai rašyti, užtenka „dalinti žodžius į garsus, perskaityti ir perrašyti po kartą“, įtvirtinti žodžio vaizdą. Kai mokoma, rašant diktantus arba įstant žodžiuose praleistas raides (Gabrys, Damijonaitis), K. Skabeikos nuomone, mokiniai tik gaudo klaidas. Iš fiziologijos žinoma, kad pirmieji įspūdžiai esą gilesni už antruosius, greitai susidaręs įprotis, dėl to jau iš pradžių svarbu duoti teisingą žodžio vaizdą, kad nereikėtų vėliau nuo

⁶⁹ Th. Ziller, Grundlegung zur Lehre von erziehenden Unterricht, 1865, § 19.

⁷⁰ K. Sk., Ar iš gramatikos temko vaikus rašbos, „Vilniaus žinios“, 1908 m. gruodžio 25 d.

klaidų atpratinti⁷¹. Čia svarbu ne tiek pačios metodinės K. Skabeikos pažiūros, nes negalima su jomis ištiesai sutikti (dėl gramatikos mokymo laiko, diktantų reikšmės ir kt.), kiek bandymas metodinius mėginimus pagrįsti fiziologijos ir psichologijos duomenimis, nors praktikoje jie ne visados teisingai pritaikomi.

Atidėjus gramatikos mokymą vėlesniam laikui, o ortografijos įsisavinimą grindžiant optiniais žodžio vaizdais ir kinesteziniais pojūčiais, ypač didelė reikšmė tenka skaitiniams. Iš čia aišku, kodėl taip labai kai kurie to meto metodistai sielojosi tinkamu skaitinių parinkimu poabėcėliniam ir vėlesniam laikotarpiui. Iš išdėstytų K. Skabeikos ir A. Jakučionio pažiūrų taip pat aišku, kad skaitiniai turi būti suderinti su vaiko psichologijos ypatumais, kad ne viskas tinka vaikui, kas tinka suaugusiajam. J. Gabrys buvo paruošęs ir 1908 m. išleidęs „Skaitymo knygą mažiems ir dideliems“, kuri negalėjo tikti ir vieniems, ir kitiems, nes vaikų ir vyresniojo amžiaus skaitytojų interesai skirtingi.

Mokytojų rūpinimasis parengti lietuvių mokykloms gerus vadovėlius, platus svarstymas su tuo susijusių klausimų spaudoje sukėlė naujas diskusijas. Jos prasidėjo dėl vadovėlių sudarymo principų (plg. Kl. Sk., Ar vaikams ar suaugusiems, „Vilniaus Žinios“, 1908, Nr. 286), o virto diskusijomis vaikų literatūros klausimais.

Klaidingai supratęs K. Skabeikos pastabas, kad vadovėlis turi būti pritaikytas vaiko amžiui, P. Klimaitis (Knygų Vabalas) pasiskubino paskelbti šūkį, kad reikia atsisakyti nuo literatūros vaikams, nuo „vaikų kultūrėlės“. Jis rėmėsi V. Belinskio autoritetu, sakydamas, kad vaikų literatūra — anachronizmas. Pasak P. Klimaičio, K. Skabeika savo išvedžiojimus grindęs H. Spenceriu ir panašiais senais pedagogais rašytojais, kurie savo pedagogikas ir didaktikas rėmė antropologija ir psichologija. Tik tų pedagogų akimis žiūrint, K. Skabeikos nuomonė teisinga. J. Gabrys rėmėsis Vakarų Europos pavyzdžiais, kur „Spenceris ir kiti pedagogai-psichologai gana sparčiai yra paliekami užpakalin su visomis savo teorijomis. Berods, kitaip nei būti negali, nes senieji pedagogai, kaip žinome, daugiausia rėmėsi psichologijos mokslu, kuris lig šiol dar ant labai silpnų kojų tebestovi, o šių dienų gyvenimas juk begailestingai griauja visas klaidingasias ir nepamatuotąsias teorijas, liepdamas mums ieškoti naujų kelių ir naujų tardymo (tyrimo.— A. G.) būdų“⁷².

Net nepabandęs parodyti, kas senojoje psichologijoje jau atgyveno ir kokia yra naujoji psichologija, P. Klimaitis pasmerkė visą vaikų literatūrą, nes ji savo turiniu esanti tiesiog žalinga jaunimui. Vaikų literatūra prikėmšanti galvas fantastinių dalykų, kurie vėliau gyvenime nesą reikalingi, o naujausia psichologija, pagal P. Klimaitį, mokanti, kad „nereikia vaiko mokyti to, kas paskui reikės jam, taip sakant, atgal atmokyti“⁷³. Šią mintį, kaip sakėme, pareiškė ir K. Skabeika, recenzuodamas J. Gabrio ir kitas gramatikas, todėl naujausią psichologiją jis žinojo ne blogiau už P. Klimaitį. K. Skabeika rėmėsi kaip tik naujausiais eksperimentinės pedagogikos ir psichologijos tyrimais, kurie buvo paskelbti Lajaus, Meumano, Nečiajevo, Vachterovo ir kitų darbuose. P. Klimaitis pasmerkė ir pasakas, kurias skaitydami vaikai suvokdavo ir suprasdavo moralinius reikalavimus. Pagal jį, visa tai nesvarbu. Jis rašė didaktinio formalizmo dvasia, reikalaudamas, kad skaitymo knyga būtų tik skaitymo knyga,

⁷¹ P. Klimaitis irgi laikėsi panašių metodinių pažiūrų. Recenzuodamas S. Vaznelio „Rašybos lavinimosi darbai“, išgiria juos už tai, kad autorius pradžios mokykloje moko ne gramatikos, o pratina rašyti, nes rusų mokyklose vaikai gramatiką moką, o rašyti taisyklingai nemoką („Mokykla“, 1909, Nr. 11).

⁷² Knygų Vabalas, Mūsų vadovėliai, „Mokykla“, 1909, Nr. 4, p. 15.

⁷³ Ten pat.

tartum skaitinius būtų galima atitraukti nuo jų turinio. Taip pat neteisingas reikalavimas, kad vaikai skaitinių knygoje turi rasti tai, ko joje ieško suaugusieji. Juk vaikai negali suprasti visko, ką supranta suaugusieji, todėl ir vaikui skiriami skaitiniai turi būti atrinkti, atsižvelgiant į vaiko protinį pajėgumą. V. Belinskis irgi neneigė vaikų literatūros apskritai, bet smerkė specialų moralizavimą ir tikrovės iškreipymą vaikams skirtose knygose⁷⁴.

J. Burba siūlė duoti vaikams skaityti liaudies poeziją ir atrinktus klasikų kūrinus⁷⁵. Daug puslapių savo knygoje vaikų literatūros klausimams paskyrė J. Sirvydas, smerkdamas specialią literatūrą vaikams. „Reikia kategoriškai, be jokių kompromisų pasakyti, — rašė jis, — kad kiekviena, vaikams skaityti duodama knyga, būtų tikrai dailės veikalas“⁷⁶. J. Širvydas buvo nepatenkintas, kad vaikams be jokios atrankos duodama tai, kas suaugusiems pakliūva į rankas, kad ir III, ir VIII klasės mokiniai vienodai skaito Daukantą, Baranauską, Vaičaitį, Maironį, Vydūną ir kt. Jau nimas knygas graibsto, anot jo, o naudos iš to maža, nes daug ko nesupranta, neapgalvoja, ir tokie prisiskaitėliai negali susidaryti savo nuomonės, kuri yra pats vertingiausias dalykas žmoguje.

M. Šalčius vaikų lektūros klausimą sprendė konkrečiau, negu P. Klimaitis. Jis siūlė atsižvelgti į vaikų sugebėjimų išsivystymą, į jo pajėgumą suvokti ir suprasti tai, ką jis skaito. Kaip ir J. Burba, jis siūlė vaikams duoti skaityti tautosaką ir klasikus, nurodant, kuriai amžiaus grupei (mažųjų, vidutiniųjų, vyresniųjų) parinktieji skaitiniai tinka⁷⁷. Vaiko psichologijos žinojimas, įsigilinimas į amžiaus psichinius ypatumus padėjo kai kuriems mokytojams į vaikų literatūrą pažvelgti teisingu požiūriu.

Vaikų literatūros klausimas kilo ne tik ryšium su vadovėlių rengimu, su vaikų lavinimu per pamokas, bet kartu su platesnėmis pedagoginėmis problemomis. Buvo keliamą mintis, kad mokykla turi vaikus mokyti ne tik per pamokas, bet ir organizuodama kitokius darbus, kurie praturtintų vaikų jausmų ir minčių pasaulį. Tą klausimą ypač kėlė Vydūnas, bet jis nenurodė konkrečių būdų tokioms idėjoms įgyvendinti. Plačiau apie tai rašė J. Sirvydas, nurodydamas, kaip reikia tvarkyti namų skaitymą, kuris išplečias mokyklos mokymą ir pratinąs vaikus spręsti savarankiškai. Namų skaitymas papildęs klasės aiškinamąjį skaitymą ir lengvai galys būti suderintas su bet kuria mokykloje vartojama skaitymo knyga. Skaitymas turįs sužadinti „snūduriuojančias“ jėgas, polinkius, estetinį skonį. Bet prieš tai mokytojas turįs išmokyti vaikus skaityti knygas⁷⁸. Mokymas turėjo paruošti vaiką tolesnei savarankiškai savišvietai.

* * *

Po 1905—1907 m. revoliucinių įvykių carizmas padarė kai kurių nuolaidų liaudies švietimo srityje. Nors mokoma Lietuvos pradžios mokyklose buvo rusų kalba, bet jau buvo galima dėstyti ir lietuvių kalbą. Pradėta spausdinti daugiau knygų, pradėjo eiti daugiau laikraščių, pasirodė mokytojams skirta periodinė spauda, kurioje buvo gvildenami įvairūs pedagogikos ir psichologijos klausimai. Net tame pačiame laikraštyje ar žurnale spausdinamuose straipsniuose nebuvo vieningų pedagoginių ar psichologinių pažiūrų. Dažnai net to paties autoriaus straipsniuose būdavo įvairių prieštaravimų.

Daug Lietuvos mokytojų dalyvavo darbininkų ir valstiečių revoliuci-

⁷⁴ Plg. E. H. Медынский. История педагогики, М., 1947. p. 368.

⁷⁵ Tili, Apie vaikų literatūrą, „Mokykla“, 1912, Nr. 6.

⁷⁶ Aitvaras, Rytojun bežiūrint, Chicago, 1913, p. 173.

⁷⁷ M. S-čius, Apie vaikų literatūrą, „Mokykla“, 1912, Nr. 7.

⁷⁸ Aitvaras, Rytojun bežiūrint, Chicago, 1914, p. 167—172.

niame judėjime, kovodami už demokratinę mokyklą, skleisdami pažangias pedagogines idėjas. Liberalinės buržuazinės krypties mokytojai buvo susibūrę apie žurnalą „Mokykla“. Daugelyje jo straipsnių glūdi abstrakti laisvės idėja, iliuzija, kad carizmo ir bažnyčios varžtų bus galima atsikratyti, vykdant laisvąjį auklėjimą. Buvo reikalaujama leisti vaikams — būsimajai žmonijos kartai — savarankiškai išsiugdyti savo dvasinius sugebėjimus, patenkinti laisvės troškimą ir pan. Ne veltui platų atgarsį rado XVIII a. prancūzų buržuazinės revoliucijos šauklio Ž. Ž. Ruso natūralaus auklėjimo idėjos, nors su žymiomis pataisomis švedės E. Key individualizmas. Kartais buvo prisimenamas J. A. Komenskis, bet ir jo pedagoginiame palikime buvo iškeliamas reikalavimas sekti gamtą (naturam sequi). Įtakos turėjo ir rusų pedagoginė mintis, carinės mokyklos trūkumų kritika, nauji iškojimai auklėjimo srityje (S. Šackis ir kt.), eksperimentinė pedagogika.

Norint ugdymą derinti su vaiko prigimtimi, reikėjo geriau ją pažinti. Visur buvo pabrėžiama, kad visų pirma pedagogika turi visais atžvilgiais žmogų pažinti (K. Ušinskis), jeigu nori jį visapusiškai išugdyti. Vėl buvo susidurta su vaiko psichikos ypatumais, jo sugebėjimais, su jų lavinamumo problema. Daug vietos šiam klausimui paskyrė Vydūnas savo žurnale „Jaunimas“ ir atskirose knygose, kuriose dažnai liesdavo ir vaiko psichikos prigimties klausimus. Daug rašė šiais klausimais „Mokykloje“ mokytojai J. Burba, A. Jakučionis, J. Palukaitis, ypač K. Skabeika.

Vydūnas pripažino vystymosi principą visatoje ir žmoguje. Į vaiko psichikos vystymąsi jis žiūrėjo kaip į tobulėjimo procesą, kuris vyksta ne be vidinių prieštaravimų. Jis pabrėždavo vaiko veiklos reikšmę jo psichiniam išsivystymui. Veiklos reikšmę vaiko vystymuisi pabrėždavo ir K. Skabeika su A. Jakučioniu. Nors bendroji Vydūno filosofinė koncepcija idealistinė, pažinimo procesų vystymasis ir reikšmė pažinimui sprendžiama intuityvizmo dvasia, bet atskirais vaiko psichinio vystymosi ir ugdymo klausimais jis yra pasakęs teisingų ir įdomių minčių.

Liberalinės krypties „Mokykloje“ buvo dedama daug straipsnių, kuriuose kritikuojama carinė mokykla už tai, kad joje vyrauja scholastiniai mokymo metodai, kad ji eina prieš vaiko prigimtį ir lauko ją. Į vaiko psichinį vystymąsi dažnai buvo žiūrima kaip į spontanišką įgimtų pradmenų išsiskleidimą. Šiame procese mokytojas tik „kultyvuoja prigimties pasėtas gerąsias sėklas“, o ne su blogio daigais kovoja. Laikydami šių pažiūrų, kai kurie autoriai nepajėgdavo išsivaduoti iš kultūrinio evoliucionizmo įtakos.

Skirtingos pažiūros į vaiko prigimtį sukėlė nesutarimų ir ugdymo klausimais. Spontaniško vaiko psichikos vystymosi didesni ar mažesni šalininkai (A. Jakučionis, J. Palukaitis, K. Skabeika ir kt.) akcentavo, jog mokymas turi išlavinti vaiko sugebėjimus, jo savarankišką protavimą, kad vėliau jis pats galėtų pasirinkti tinkamus pažinimo objektus ir veiklos tikslus. Vydūnas, A. Busilas, J. Širvydas ir kai kurie kiti autoriai, nors pripažindavo vaiko savarankiškumo ugdymą, bet nurodydavo ir žinių įgijimo reikšmę bendram vaiko psichikos išvystymui. Šį ilgą pedagogikos istorijos laikotarpį trukusį ginčą A. Busilas sprendė, keldamas mokinio aktyvumo reikšmę ugdymo procese. Kad žinių įsisavinimo priešpastatymas sugebėjimų lavinimui iš esmės yra klaidingas, tokių pažiūrų mūsų peržvelgtoje spaudoje neaptikome.

Žurnaluose nuolat atsispindėjo pažiūra, kad ugdymas turi būti derinamas su vaiko amžiaus ypatumais, su jo „prigimties“ reikalavimais. Šios pažiūros turėjo įtakos, rengiant tuo metu pažangiems pedagogams lietuviškus vadovėlius ir sprendžiant vaikų lektūros klausimus. Lietuvos pedagogikoje ir psichologijoje A. Jakučioniu, J. Palukaičiui, K. Skabeikai

ir kitiems šios krypties pedagogams derama vieta tenka ne už laisvojo auklėjimo ir spontaniško vaiko psichikos vystymosi propagavimą, bet už carinės mokyklos kritiką, už iškėlimą vaiko psichikos savitumo, už išdėstymą kai kurių vaiko psichikos vystymosi dėsnių, už skleidimą eksperimentinės pedagogikos ir psichologijos mokslo žinių. Jų reikalavimas derinti ugdomą su vaiko prigimtimi skatino mokytojus geriau pažinti vaiko amžiaus ypatumus, domėtis vaiko psichologijos klausimais.

VVU Pedagogikos ir psichologijos katedra

Įteikta
1962 m. balandžio mėn.

ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКИ В ЛИТОВСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ НАЧАЛА XX ВЕКА

А. ГУЧАС

Резюме

После революционных событий 1905—1907 г. царизм сделал некоторые уступки в области народного просвещения. Хотя в начальных школах обучение велось на русском языке, но в них уже разрешалось преподавать литовский язык как предмет. Увеличилось количество печатаемых книг, газет, появилась периодическая печать, предназначенная для учителей, в которой ставились вопросы психологии и педагогики.

Во многих статьях журнала «Мокукла» («Школа») проводится абстрактная идея свободы, иллюзия, что свободное воспитание может избавить народ от оков царизма и церкви. Требовалось, чтобы будущее поколение людей — дети имели условия для самостоятельного раскрытия своих духовных дарований, могли бы стремиться к свободе и т. п. Широкий отклик нашли некоторые идеи глашатая французской буржуазной революции XVIII века Руссо и индивидуализм Е. Кей. Иногда вспоминали Коменского, его требования природосообразного воспитания. Большое влияние имели педагогические мысли Ушинского, новые искания С. Шацкого в области воспитания, экспериментальная русская педагогика.

Чтобы воспитание ребенка соответствовало его природным свойствам, необходимо было ее изучить. Поэтому ставились вопросы об особенностях детской психики, о возможностях ее развития и воспитания — проблемы, с которыми мы уже встречались у литовских прогрессивных публицистов конца XIX века. Большое внимание вопросам психического развития уделил Видунас в журнале «Jaunimas» («Молодежь») (1910—1914) и в отдельных своих книгах. Много писали по этим вопросам в журнале «Мокукла» учителя И. Бурба, А. Якученис, И. Палукайтис и особенно К. Скабейка. Но мы не найдем одной общей системы педагогических или психологических взглядов. Можно обнаружить много противоречий между отдельными авторами или даже между отдельными статьями одного и того же автора.

Видунас на процесс психологического развития ребенка смотрел как на процесс совершенствования, который происходит не без внутренних противоречий. Видунас, А. Якученис и К. Скабейка также признавали роль деятельности в психическом развитии ребенка. Кроме того, Видунас отметил, что в психическом развитии ребенка большое значение имеет обучение, потому что помогает познавать объективные законы действи-

тельности и тем самым позволяет воздействовать на ее. Природа человека становится более совершенной в мышлении и труде. Хотя общая философская концепция Видунаса является идеалистической, в вопросах познания действительности он стоит на позициях интуитивизма, но по отдельным вопросам психического развития ребенка он высказал ряд правильных и интересных мыслей.

В журнале «Мокукла» (1909—1913) печаталось много статей, критикующих царскую школу за то, что в ней преобладают схоластические методы обучения, что она не обращает внимания на психические особенности детей, противоречит природным свойствам ребенка, задерживает и искажает их развитие. Психическое развитие ребенка часто рассматривалось как спонтанное «раскрытие» врожденного начала. Некоторые авторы не смогли освободиться от влияния биологического эволюционизма и культисторизма.

Различие взглядов на психику ребенка вызвали противоречия по педагогическим вопросам. Сторонники спонтанного психического развития ребенка (Якученис, Палукайтис, Скабейка и другие) акцентировали, что обучение должно развивать способности ребенка, самостоятельность его мышления, чтобы выйдя в жизнь подросток мог найти надлежащие объекты познания и цели деятельности. Видунас, А. Бусилас, И. Ширвидас и др., хотя признавали самостоятельность решений и действий ребенка в обучении, но подчеркивали и роль научных знаний в общем психическом развитии. А. Бусилас этот спор решал, выдвигая значение активности ученика в процессе обучения. Без такой активности ни формальное, ни материальное воспитание не могут дать заметных результатов. Но никто не ставил вопрос о том, что принципиально неправильно овладение знаниями противопоставить развитию психических способностей.

Требование, что воспитание должно соответствовать потребностям детской природы, возрастным особенностям, имело положительное влияние на подготовку учебников для литовской школы, а также на решение вопросов о детской лектуре. В развитии психологической и педагогической мысли начала XX в. в Литве А. Якученис, И. Палукайтис, К. Скабейка и др. занимают видное место потому, что они остро критиковали царскую школу, выдвинули мысль о своеобразии психической жизни ребенка и осветили некоторые законы его психического развития, распространяли научные знания экспериментальной педагогики и психологии. Их требование согласовать воспитание с природой детской психики побуждало учителей к лучшему познанию детской психологии, а порой и к самостоятельному ее изучению.
